

บทที่ 4

ผลกระทบของแนวความคิด “การเข้าสมาคม” ที่มีต่อสตรีไทย ในระหว่างปี พ.ศ. 2461-2475

ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสตรีจากแนวความคิดการเข้าสมาคม คือ การที่สตรีชั้นสูงและชั้นกลางถูกสังคมคาดหวังให้มีบทบาทใหม่ในสังคม ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เรียกกันว่า “การเข้าสมาคม” เป็นการออกสังคมเพื่อรับแขกทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในงานพิธี งานเลี้ยง สันนิบาตและการเลี้ยงต้อนรับแขกที่มาเยือน การสมาคมทำให้สตรีไทยต้องมีความรู้เพียงพอที่จะสนทนากับแขกในหัวข้อต่างๆ ได้ตลอดจนต้องมีกิจกรรมรยาททางสังคมที่ถูกต้องตามวัฒนธรรมตะวันตก

4.1 การจัดการศึกษาสำหรับสตรีเพื่อฝึกหัด “การเข้าสมาคม”

ในช่วงระยะเวลาที่แนวคิด “การเข้าสมาคม” แพร่กระจายในระหว่างปี พ.ศ. 2461-2475 และได้เกิดการยอมรับจากชนชั้นสูงทำให้เกิดการสนับสนุนให้ผู้หญิงได้รับการศึกษาและฝึกหัดวิชาที่เกี่ยวข้องกับการเรือน ภาษาอังกฤษและมารยาทสากลตามวิถีทางแบบตะวันตก ซึ่งในสมัยจารีตสตรีมิได้รับโอกาสทางการศึกษาเท่าเทียมกับบุรุษ เนื่องจากสังคมมีค่านิยมที่ว่าผู้หญิงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรู้หนังสือ การศึกษาของสตรีจึงเป็นเรื่องของการเรียนรู้วิชาที่เกี่ยวข้องกับการดูแลบ้านเรือน การทำอาหาร การประกอบอาชีพตามฐานะทางสังคม ซึ่งผู้หญิงสามารถเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ตรง สถานที่ศึกษาคือที่บ้าน ส่วนคนชั้นสูงจะมีค่านิยมในการที่จะส่งบุตรสาวเข้าวังเพื่อไปศึกษาหาความรู้กับเจ้านายฝ่ายในในสำนักต่างๆ ในขณะที่สตรีสามัญชนทั่วไปไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาเพราะไม่มีความจำเป็นต่อสภาพชีวิต เนื่องจากสตรีสามัญชนมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับการเกษตรหรือการค้าขายจำเป็นต้องใช้แรงงานในการเพาะปลูกหรือค้าขาย ประกอบกับศูนย์กลางการศึกษาของสามัญชนจะอยู่ที่วัด สภาพดังกล่าวจึงไม่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาของสตรี สตรีสามัญชนได้รับการฝึกหัดให้รู้จักดูแลงานบ้านงานเรือน และการปรนนิบัติสามีจากมารดาและญาติผู้ใหญ่¹ ประกอบกับค่านิยมที่กล่าวว่าหากสตรี

¹ พินดา ยิงเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2394) (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525),

สามารถอ่านออกเขียนได้แล้วจะเขียนเพลงยาวติดต่อกับผู้ชาย² ทำให้สตรีสามัญชนไม่ได้รับการสนับสนุนในการเรียนหนังสือ แต่นิยมที่จะเรียนรู้ในเรื่องหัตถศาสตร์ การเรือน การปฏิบัติสามี ผิดแผนหาความชำนาญในการประกอบอาชีพมากกว่า³ ซึ่งกาญจนาศพนธ์ ได้เล่าถึงชีวิตของผู้หญิงชาวสวนไว้ว่าผู้หญิงในบ้านหลายคน ตั้งแต่คนแก่ คนรุ่นแม่และคนสาวก็ไม่มีใครรู้หนังสือ อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้กันทั้งนั้น⁴ แต่สาวชาวสวนจะถูกฝึกให้รู้จักพายเรือขายของ คัดเลือกสินค้าที่จะขาย หรือหากที่บ้านมีการฝึกวิชาชีพอะไรก็จะฝึกหัดให้ลูกสาว เช่น มารดาเลี้ยงของกาญจนาศพนธ์เป็นช่างทองผู้มีฝีมือในการทำเครื่องประดับก็จะฝึกการทำทองให้กับพี่สาวของตน ซึ่งกาญจนาศพนธ์ได้เล่าว่า

...มารดาเลี้ยงให้พี่สาวข้าพเจ้าเอามือซ้ายถือเหล็กสกัดมือขวาถือประตาะ ตอกเหล็กสลักลงไปบนแผ่นทองแดงให้เป็นเส้นรูปเหมือนกลีบบัวเรียว แถวหนึ่งหรือบรรทัดหนึ่งก็เป็นรูปกลีบบัวติดกันราว 7-8 กลีบ ให้ค่อยๆ ทำอย่างนั้นทุกวันเมื่อมีเวลาว่าง จนกระทั่งรูปกลีบบัวนั้นทำกันเสมอทุกกลีบ...⁵

ผู้หญิงสามัญชนจึงไม่มีโอกาสในการเรียนรู้หนังสือ แต่เด็กหญิงจะได้รับการถ่ายทอดอบรมในวิชาชีพและเรียนรู้ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ให้คงอยู่ในสังคมซึ่งการเรียนรู้ฝึกหัดเช่นนี้เท่ากับเป็นการศึกษาอบรมไปในตัว⁶

แม้ว่าในปลายสมัยจารีตจะมีโรงเรียนสตรีที่ตั้งขึ้นโดยมิชชันนารีและมุ่งให้การศึกษาแก่สตรีสามัญชน แต่ก็ไม่ได้ได้รับความสนใจ เพราะกลัวว่ามิชชันนารีจะสอนให้เปลี่ยนศาสนา และการสอนที่ต้องให้นักเรียนค้างคืนที่โรงเรียนเป็นนักเรียนประจำ เป็นการขัดต่อประเพณีเดิมที่กำหนดให้ผู้หญิงอยู่เหย้าเฝ้าเรือน⁷ ทำให้ในการส่งนักเรียนเข้าเรียนในโรงเรียนของมิชชันนารีไม่ได้รับความนิยม

² ลาวัญย์ โชติามระ, ผู้หญิงระดับยอด, หน้า 71.

³ กาญจนาศพนธ์, เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2540), หน้า 176.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

⁶ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2510), หน้า 204.

⁷ วังหลังวัฒนา, ที่ระลึกครบรอบ 85 ปี 19 ธันวาคม 2502 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

แต่เมื่อมีการรับแนวคิดการเข้าสมาคมเข้ามาปฏิบัติในสังคม ชนชั้นสูงฝ่ายชายได้เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการเข้าสมาคมและการศึกษาของสตรี เพื่อให้สตรีได้มีความรู้อย่างถูกต้องในการเข้าสังคม เพื่อแสดงถึงความทันสมัยและเป็นผู้มีรสนิยมที่ดีซึ่งกลายเป็นรูปแบบวิธีการดำเนินชีวิตอย่างหนึ่งในสังคมเวลานั้น ดังนั้นสตรีจึงได้รับการสนับสนุนให้เรียนและฝึกหัดมารยาทในการเข้าสมาคม เห็นได้จากการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนสตรีที่นอกจากจะมีวัตถุประสงค์ในการให้ความรู้เพื่อเป็นแม่เรือนที่มีคุณภาพแล้ว จะเห็นได้ว่าการฝึกหัดมารยาทในการเข้าสมาคมก็เป็นวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาสำหรับสตรีด้วย ความนิยมดังกล่าวยังทำให้คนชั้นสูงและคนชั้นกลางได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาและฝึกหัดวิชาการเข้าสมาคมให้แก่สตรี ผลกระทบจากแนวความคิดดังกล่าวทำให้เกิดการจัดการศึกษาเพื่อฝึกหัดการเข้าสมาคมของสตรี ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ

1. การตื่นตัวทางการศึกษาของสตรีชั้นสูง โดยให้มีการฝึกหัดในวัง และการเรียนโดยจ้างครูชาวต่างประเทศเข้ามาสอนมารยาทการสมาคมโดยตรง
2. การเรียนการสอนในโรงเรียนสตรี การจัดหลักสูตรวิชาการสมาคมและการขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่สตรีชั้นกลางและชั้นล่าง
3. การเรียนในต่างประเทศ ซึ่งเป็นค่านิยมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมคือการส่งสตรีไปศึกษาวิชาการเรือนหรือฟินิชซึ่งสกุลในต่างประเทศ

4.1.1 การศึกษาของสตรีชั้นสูงเพื่อฝึกหัด “การเข้าสมาคม”

ชนชั้นสูงสมัยนั้นเริ่มตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องการเรียนรู้ วัฒนธรรม มารยาทการสมาคมแบบตะวันตกของสตรีมากขึ้น จึงได้มีการสนับสนุนให้สตรีได้มีโอกาสศึกษาวิถีการดำเนินชีวิตตามแบบตะวันตก เพื่อตอบสนองความคาดหวังของสังคมต่อบทบาทของสตรีในรูปแบบใหม่ นอกจากนั้นบรรดาคชนชั้นสูงที่เป็นราชินิกุล ยังนิยมว่าจ้างครูชาวต่างประเทศเข้าไปสอนภาษาต่างประเทศและฝึกหัดมารยาทสังคมแบบตะวันตก

จากงานเขียนบันทึกอัตชีวประวัติของคนชั้นสูงในขณะนั้นพบว่า มีการว่าจ้างครูชาวต่างประเทศเข้าไปสอนภาษาต่างประเทศและมารยาทสังคมในวังมากขึ้น และกลายเป็นธรรมเนียมที่ได้รับความนิยมอย่างมากในบรรดาเจ้านายชั้นสูงในขณะนั้น โดยเริ่มจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดว่าจ้างให้มิสโดโรธีไปสอนท่านหญิงในสกุลวรวรรณ⁸ และในปี พ.ศ. 2467 ก็ทรงให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ หากครูชาว

ฉัตร, 2502), หน้า 9.

⁸ หจช. ม. ร.6 บ/ 33 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ้างมิสโดโรธี อาเซอร์ครุหญิงมาเป็นครู หม่อมเจ้าหญิงในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ (2464 - 2467).

ต่างประเทศเพื่อถวายพระอักษรและมารยาท แก่สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจีพระบรมราชินีในขณะนั้น⁹

นอกจากนั้นยังมีพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบงซึ่งได้นิพนธ์เรื่องการศึกษาของสตรีชั้นสูงในวังบางขุนพรหมไว้ในหนังสือที่ระลึกพิธีเปิดตึกสุขุมาลมารศรี ที่โรงพยาบาลสระบุรี มีข้อความว่าเสด็จย่าของพระองค์คือสมเด็จพระนางเจ้าสุขุมลมารศรีทรงสนับสนุนให้หลานๆ และข้าหลวงเรียนภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส มารยาทสังคมแบบตะวันตกในการรับรองแขกโดยโปรดให้มีครูชาวต่างประเทศเข้ามาสอนในวังบางขุนพรหม และได้อธิบาย การศึกษาของสตรีในวังบางขุนพรหมดังนี้

...เนื่องจากพวกข้าพเจ้า มิได้เคยเข้าศึกษาในโรงเรียนหนึ่งโรงเรียนใด ด้วยเสด็จย่าทรงพอพระทัยที่จะเลือกหาครูมาสอนที่วัง ตั้งแต่เริ่มเรียนภาษาไทยจนถึงภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ฉะนั้นการศึกษาของพวกข้าพเจ้า จึงเรียกได้ว่าเรียนรู้มาในวังบางขุนพรหม ซึ่งนับว่าแปลกกว่าการเล่าเรียนของกุลบุตรอื่นๆ โดยมาก เสด็จย่ายังได้โปรดให้ผู้อื่นเข้าเรียนด้วย...ชาวต่างประเทศมักคุ้นในสมัยนั้น พวกกันล้อเรียกว่า "บางขุนพรหมยูนิเวอร์ซิตี" ...ครูนั้นได้มาตามมีตามเกิด เยอรมัน สก๊อตซ์ ไอริช อังกฤษ เรียนอังกฤษยังไม่พอ เรียนฝรั่งเศสด้วย และเลิกเรียนภาษาไทย มีครูสอนภาษาฝรั่งเศส ติดต่อกัน 3-4 คน แต่ไม่ได้ผลเท่าภาษาอังกฤษ...เสด็จหัวหิน เสด็จย่าทรงเอาครูหม่อมไปด้วย ให้อยู่เรียนต่างหากให้พวกข้าพเจ้าไปกินข้าว กินน้ำชา แล้วเดินเล่นด้วยเพื่อหัดพูด...¹⁰

วังบางขุนพรหมเป็นสถานที่ในการสมาคมของชนชั้นสูงที่สำคัญแห่งหนึ่ง เพราะสมเด็จพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงมีความสนิทสนมใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งการที่ทรงรับราชการเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมและอธิบดีกรมตำรวจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ทรงมี

⁹ หจข. ม. ร.6 ศ./1 ครูฝรั่งถวายพระอักษรสมเด็จพระบรมราชินี (1 - 8 กุมภาพันธ์ 2467).

¹⁰ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงศิริรัตนบุษบง, หนังสือที่ระลึกพิธีเปิดตึก "สุขุมลมารศรี" โรงพยาบาลสระบุรี อ้างถึงใน ลาวัณย์ โชตามระโน้ว - ในวัง (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2509), หน้า114-115 .

หน้าที่ต้องจัดงานเลี้ยงรับรองแขกชาวต่างประเทศเสมอ เมื่อทรงมีงานสมาคมที่วัง ก็จะมีชาวต่างประเทศมาในงานด้วย ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องหัดให้พระโอรสและพระธิดามีความคุ้นเคยกับธรรมเนียมฝรั่ง ตลอดจนการกีฬาแบบฝรั่ง เช่น แบดมินตัน เทนนิส หรือแม้แต่กอล์ฟเล็ก และกอล์ฟโต๊ะ เพื่อช่วยต้อนรับแขก

จากการศึกษาพบว่าพระธิดา 5 พระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต มีบทบาทในการสมาคมของสตรีชั้นสูงในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก เพราะทรงเป็นเจ้านายสตรีกลุ่มใหญ่ที่ได้รับการศึกษาเรื่องมารยาทการสังคมอย่างถูกต้อง แต่ก็ยังรักษาขนบธรรมเนียมแบบไทยไว้ ทำให้เจ้านายสตรีกลุ่มนี้เป็นแกนนำเจ้านายสตรีท่านอื่นให้มาร่วมกันทำกิจกรรมในการสมาคม เช่น การเล่นกีฬา การชมภาพยนตร์ ซึ่งจะมีการเชิญเจ้านายสตรีจากวังสวนสุนันทามาร่วมด้วยเสมอ

...เจ้านายฝ่ายใน นอกจากสมเด็จพระอัยยิกาเจ้า มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขไขดวง พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์...พระวิมาดาเธอ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอุทอง พระองค์เจ้าเหมวดี ฯลฯ เสด็จทอดพระเนตรภาพยนตร์ที่วังบางขุนพรหมทุกเสาร์และเมื่อมีการละเล่นแปลก ๆ เข้ามาแสดง ทูลกระหม่อม [สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต] มาเล่นที่วังบางขุนพรหมและเชิญเสด็จเจ้านายฝ่ายในมาร่วมด้วย...¹¹

แต่ถ้าหากเป็นเรื่องการสมาคมกับเพศตรงข้ามที่ไม่ใช่การรับรองแขกแล้ว พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบงบันทึกไว้ว่า สตรีในวังยังล้าหลังไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปไหนคนเดียวเพราะในสมัยนั้นผู้หญิงที่มีฐานะคล้ายๆ กัน ขับรถยนต์ได้แล้วแต่ "...ยังต้องไปไหนๆ กับผู้ใหญ่ไม่มีอิสระที่จะไปตามลำพังเด็กๆ สาวๆ พวกเขาหลงก็ทรงห้ามเช่นกัน..."¹²

งานบันทึกชีวประวัติของท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี ได้กล่าวถึงเรื่องการศึกษาในวังสวนกุหลาบของสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธว่า โปรดให้แม่ชีจากโรงเรียนพระหฤทัยมาสอน

¹¹ บัว ศจีเสวี, วังบางขุนพรหม, หน้า 77.

¹² พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง, เรื่องเดียวกัน, อ้างถึงใน ลาวัณย์ ไซตามระ, ในวัง-ในวัง, หน้า 115.

ภาษาฝรั่งเศส และเรียนภาษาอังกฤษกับคุณหญิงราชา¹³ รวมถึงความรู้เรื่องมารยาทสังคมและการปรับปรุงตัวในการสมาคมด้วย ดังที่ท่านผู้หญิงมณี สิริวรสารได้เล่าถึงการที่มารดาของท่านได้เข้าไปสอนภาษาอังกฤษและฝึกมารยาทการสมาคมให้กับท่านผู้หญิงแก้วในขณะนั้นไว้ว่า

...สถานที่ๆ ข้าพเจ้าจำได้มากที่สุดคือวังสวนกุหลาบเพราะแม่พาข้าพเจ้าไปด้วยหลายหนและบ่อยมาก เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงราชสีมาได้มีพระบัญชาให้มารดาของข้าพเจ้าไปสอนภาษาอังกฤษและมารยาทชาวตะวันตกให้แก่หม่อมแก้ว ซึ่งเป็นหม่อมที่โปรดปราน หม่อมแก้วมีอายุเพียง 17 ปีและแม่มีหน้าที่สอนหม่อมแก้วเพื่อเตรียมรับตรามเหสีต่อไป...¹⁴

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเจ้านายฝ่ายหน้าอีกพระองค์ที่ทรงเห็นความสำคัญของการให้พระธิดามีความรู้พอที่จะออกสมาคมรับแขก จึงได้จ้างครูชาวต่างประเทศมาสอนพระธิดา¹⁵ ซึ่งหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงบันทึกไว้ว่า ปี พ.ศ. 2464 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กลับเข้ารับราชการเป็นกรรมการกระทรวงการคลัง ทำให้มีหน้าที่ต้องติดต่อกับชาวต่างประเทศอีกครั้ง และต้องมีการสมาคมเลี้ยงรับรองแขกตามประเพณี จึงเป็นเหตุให้ท่านหญิงต้องเรียนรู้มารยาทการสมาคม เพื่อช่วยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในการต้อนรับแขก ดังความว่า

...พ่อจะต้องกลับมีการเลี้ยงดูชาวต่างประเทศอีก จำจะต้องมีแม่บ้านช่วยรับแขกผู้หญิงด้วยกัน เพราะพวกแขกเขาต้องมีผู้หญิงของเขามาด้วย พ่อจะไปวานผู้หญิงอื่นมาทำหน้าที่แม่บ้านให้ก็ได้ แต่พ่ออายุว่าพ่อมีลูกไม่ดีพอที่จะทำได้เองจึงคิดจะหาครูดี ๆ มาสอนให้เต็มที่...¹⁶

¹³ คุณหญิงพวงร้อย อภัยวงศ์. เทิดเกียรติคุณท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี 15 เมษายน 2529 (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2529), หน้า 34.

¹⁴ มณี สิริวรสาร, ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1, หน้า 44.

¹⁵ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, "สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น: ความเสื่อม(6)", มติชนสุดสัปดาห์: 37 - 38.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ยังทรงบันทึกไว้ว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายแก่ Mrs. LeMay สตรีชาวอังกฤษที่จ้างเข้ามาสอนพระธิดาว่า ต้องการให้สอนวิชาแม่บ้านทั้งจัดงานและรับแขกได้ ครูจึงฝึกหัดให้หัดรับแขกโดยการผลัดกันเป็นเจ้าของบ้านทีละคนหรือสมมุติตนเป็นแขกที่ได้รับเชิญมาดื่มน้ำชา ถ้าครูมีเลี้ยงที่บ้านก็จะให้ไปช่วยจัดและทำกับข้าวเพื่อเป็นการฝึกหัด ดังที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยทรงเล่าว่า

...เราเรียนกับ Mrs. LeMay พร้อมกับทำงานรับแขกในการเลี้ยงดู ได้ตอบด้วยจดหมายการ์ดเชิญ จนถึงจัดที่นั่งทำเมนู และ plan โต๊ะไปด้วยตลอดเวลา...¹⁷

งานเขียนของท่านผู้หญิงมณี สิริวรสาร ได้สะท้อนถึงความนิยมในการเรียนมารยาทของเจ้านายในราชินิกุลอีกหลายท่าน ที่นิยมว่าจ้างสตรีชาวต่างประเทศให้เข้าไปฝึกหัดมารยาทการสมาคมของสตรีในที่พำนัก อาทิเช่น สมเด็จพระหลวงนครไชยศรีสุรเดช

...ส่วนมารดาของข้าพเจ้านั้น พอได้เวลาประมาณ 9 โมงเช้า ก็มีรถมารับมารดาของข้าพเจ้าไปสอนภาษาอังกฤษตามวังเจ้านายหลายวังด้วยกัน มารดาของข้าพเจ้าเคยสอนโอรสและธิดาของกรมสิงห์ เคยสอนถวายหลานๆ ของพระองค์เจ้าจุฬารัตน์ เคยสอนถวายพระธิดาสองพระองค์ของกรมหลวงนครไชยศรี และเคยสอนภาษาอังกฤษและการเข้าสมาคมให้แก่หม่อมแก้ว ซึ่งเป็นชายาของทูลกระหม่อมอัษฎางค์ที่วังสวนกุหลาบด้วย...¹⁸

นอกจากนี้บรรดาเจ้านายสตรีชั้นสูงยังให้ความสำคัญกับการศึกษาของข้าหลวงในตำหนัก เช่นกัน อาทิเช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ทรงเป็นสตรีชั้นสูงที่เป็นผู้นำสตรีให้รู้ถึงความทันสมัยและบทบาทหน้าที่ของสตรีในการเข้าสมาคมตามมารยาทสากลแบบตะวันตก ทรงส่งเสริมให้กุลสตรีที่อยู่ในพระอุปถัมภ์ให้มีการศึกษาถึงขั้นสูงสุดเท่าที่ตัวเองจะมีความสามารถ ทรงอบรมมารยาทสำหรับกุลสตรี แต่มิได้ทรงเข้มงวดแบบโบราณ เช่น การหมอบคลานทำตัวลีบอยู่ตลอดเวลา แต่โปรดให้แต่ละคนรู้จักการวางตัวให้เรียบร้อยแทนมารยาทแบบเก่าได้ โปรดให้ข้าหลวงทุกคนหัดออกงานสมาคมและออกไปเที่ยว

¹⁷ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, "สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น: ความเสื่อม(6)", หน้า 38.

¹⁸ มณี สิริวรสาร, ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1, หน้า 20.

ตามที่ต่างๆ ตามสมควร เช่น งานวัดเบญจมบพิตร งานเฉลิมพระชนมพรรษา งานแห่งของชาวอิสลาม งานยุทธภักดิ์ของทหาร การแสดงละครสัตว์¹⁹ และก่อนที่จะออกไปเที่ยวต้องขึ้นเผ่าเสียก่อน เพื่อให้พระองค์ตรวจตราความเรียบร้อยของเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ถ้าหากแต่งกายไม่เรียบร้อยก็ต้องแต่งตัวใหม่ การออกงานสมาคมในที่ชุมชนแต่ละครั้งข้าหลวงทุกคนต้องแต่งตัวอย่างถูกต้อง สวมถุงน่องรองเท้าให้เรียบร้อย

ในเรื่องการเลี้ยงดูข้าหลวงของราชสำนักนี้ คุณพัว สุจริตกุล (ท่านผู้หญิงอนุรักษ์ ราชมณเทียร มารดาคุณแก้วขวัญและคุณขวัญแก้ว วัชรไทย์) ได้เล่าถึงการใช้ชีวิตในวังว่า

...ตอนโรงเรียนปิดภาคเรียน นักเรียนประจำจากโรงเรียนวังหลังกลับมาพักผ่อน...เจ้านายมักจะให้เด็ก ๆ ในปกครองได้ไปเที่ยวเปิดหูเปิดตาได้ขาด เช่น ให้ไปเที่ยวงานวัดเบญจมบพิตร โดยให้ผู้ใหญ่เป็นผู้พาควบคุมไป แต่ก่อนจะไปต้องขึ้นเผ่าให้ทอดพระเนตรการแต่งตัวแต่ละคนเสียก่อน พอถึงข้าพเจ้ารับสั่งให้ขึ้นขึ้นแล้วหมุนตัวไปรอบ ๆ แล้วรับสั่งให้พี่เลี้ยงแต่งตัวให้ใหม่ เพราะข้าพเจ้านุ่งใจกระเบนโดยมิได้ปลดผ้าใส่รังที่สวมอยู่ออก เวลายืนแล้วจึงเห็นชายใส่รังแลบออกมา...การได้ไปเที่ยวทุกครั้งเมื่อกลับมาจะต้องรายงานว่าได้พบใครบ้าง...ตามปรกติทูลกระหม่อมจะเสด็จเยี่ยมเจ้านาย พี่น้องในตอนบ่าย เพื่อเป็นการออกพระกำลังตามตำแหน่งต่าง ๆ พวกเด็ก ๆ มีหน้าที่ต้องตามเสด็จทุกคนไม่ว่าจะเสด็จทางบกหรือทางน้ำ บางครั้งก็จะเสด็จปิกนิก...²⁰

แม้ว่าจะทรงจะสนับสนุนให้สตรีได้มีโอกาสในการเข้าสมาคม แต่ความประพฤตินางสงคม โดยเฉพาะการคบเพื่อนต่างเพศนั้น ทรงเข้มงวดมาก ข้าหลวงบางคนแม้ว่าโดนฟ้องกล่าวหาโดยไม่มีมูล ก็ต้องออกจากโรงเรียนมารับใช้ใกล้ชิดพระองค์โดยไม่ให้เรียนหนังสือก็มี ถือเป็นข้อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดสำหรับข้าหลวงในสำนักนี้

¹⁹ วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้า เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2535(จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบ 60 ปี วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์)), หน้า 75.

²⁰ พัว อนุรักษ์ราชมณเทียร, ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงอนุรักษ์ราชมณเทียร (ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 27 ธันวาคม 2529), หน้า 73.

งานเขียนของ "นิดา" เรื่อง "ครั้งหนึ่งยังจำได้" ได้เล่าถึงแม่ซึ่งเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ไว้ว่า

...เมื่อแม่เป็นสาวรุ่นนั้น งดงามปราดเปรียวมาก เป็นผู้ที่มิ
วาทะคมคาย ช่างแต่งตัวสวยงามและมีวิชาความรู้ติดตัวมาก
มาย ดังนั้นไม่ต้องสงสัยว่าจะมีหนุ่มๆ พากันเมียงมองเป็นอัน
มาก ผู้ใหญ่ที่มองหาคู่ให้ลูกชายที่หมายมั่นมาดมองกันเป็น
แถวๆ ...²¹

ข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ จึงมีความรู้สามารถทั้งวิชาแบบไทย และ
มารยาทสากลแบบตะวันตกอย่างถูกต้อง รู้แบบแผนในการปฏิบัติตน

นอกจากนี้ยังมีสมเด็จพระเจ้าฟ้านิภาภคกุล กรมขุนอุทุมทองเขตขัตติยนารีซึ่งประทับอยู่ในวัง
สวนสุนันทาก็ได้จัดการศึกษาให้กับข้าหลวงในตำหนักโดยจัดตั้งโรงเรียนนิภาคารขึ้นใน
บริเวณวังสวนสุนันทาด้วยเช่นกัน²² ในพระบรมมหาราชวังฝ่ายในตามพระตำหนักต่างๆ ก็ม
ีความสนใจในเรื่องการศึกษามารยาทตะวันตกและภาษาอังกฤษ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ
วรวรรณบันทึกไว้ว่าการศึกษาในพระตำหนักของพระองค์เจ้าหญิงจุฬารัตนราชกุมารีนั้นได้ม
ีการฝึกภาษาอังกฤษและรับประทานอาหารตามแบบตะวันตกด้วยเช่นกัน²³

งานบันทึกของสตรีที่เป็นบุตรสาวของข้าราชการในสมัยนั้น ก็ให้ภาพเรื่องการศึกษากับ
ครูชาวต่างประเทศที่บ้านเป็นการส่วนตัวอีกหลายท่าน เพราะข้าราชการในขณะนั้นบางคน ใ
้ความสำคัญกับการศึกษาของสตรีในเรื่องการเข้าสมาคม แต่ยังไม่ยอมรับความสัมพันธ์ระหว
างชายและหญิงในสังคม จึงจ้างครูพิเศษมาสอนที่บ้านเท่ากับเป็นการควบคุมความประพฤติของ
สตรีให้อยู่ในกรอบประเพณีแบบเดิม เช่น เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธุการในพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นข้าราชการท่านหนึ่งที่
เห็นความสำคัญของการเข้าสมาคมของสตรี และสนับสนุนให้ธิดาของท่านได้รับการศึกษา

²¹ นิดา, ครั้งหนึ่งยังจำได้ (พระนคร: สำนักพิมพ์อาทิตย์, 2536), หน้า 55.

²² สุนันทา นิตยจินต์, "การศึกษาของสตรีไทยระหว่างพุทธศักราช 2411-2475" (วิทย
านิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
, 2523), หน้า 25.

²³ รุท อัดท์ส ไนท์, "บันทึกท่านหญิง(The Treasure One The Story Of
Rudivoravan Princess Of Siam)", แปลโดย แก้วสุวรรณ, กรุงเทพธุรกิจ(จุดประกาย) (9
กันยายน 2541): 4.

เจ้าพระยามหิธรได้ให้พระยาภรตราชาช่วยหาครูสตรีชาวต่างประเทศให้มาสอนภาษาอังกฤษ และฝึกมารยาทให้ธิดาของท่านที่บ้าน และได้ตกลงให้ มิสซิสโอนีย์ลล์ ครูโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง มาเป็นผู้สอน²⁴

ในหนังสืออนุสรณ์งานฉาปนกิจศพ คุณหญิงสรรพกิจเกษตรการ (ดวง บุตะสิงห์) บุตรีของพระยานรนาถภักดี (เอม ณ มหาชัย) อธิบดีกรมสารบัญชี่ (กรมบัญชีกลาง) กล่าวว่าท่านเป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้รับการศึกษาจากการจ้างครูมาสอนที่บ้าน เพราะท่านเจ้าคุณซึ่งเป็นบิดามีความเข้มงวดต่อการคบเพื่อนต่างเพศ แต่จำเป็นต้องให้ธิดามีความรู้ในเรื่องการเข้าสมาคม เพราะต้องออกงานสังคม งานเลี้ยงของกระทรวงต่างๆ ที่นิยมจัดขึ้นในสมัยนั้น และมีการพาลูกสาวไปร่วมงานด้วย

...ท่านเจ้าคุณและคุณหญิง [พระยานรนาถภักดีและคุณหญิงนรนาถภักดี] ได้จัดให้เรียนหนังสือไทยกับครูเศียรน่อง ชายคุณหญิงอยู่กับบ้าน พอเรียนภาษาไทยอ่านออกเขียนได้แล้ว ท่านหาครูสอนภาษาอังกฤษและการเย็บปักถักร้อยแบบสมัยใหม่มาสอนที่บ้านโดยมีแม่ครูทิม ครูโรงเรียนวังหลัง... เป็นครูฝึกสอนการเล่าเรียนภาษาอังกฤษนั้นมีการหัดอ่านเขียนหัดพูดฝึกมารยาทและร้องเพลงบ้างเพื่อความบันเทิง...²⁵

งานเขียนบันทึกของบุคคลร่วมสมัยในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษา จึงสะท้อนภาพให้เห็นว่าชนชั้นสูงได้มีความตื่นตัวและตอบรับนำแนวคิดการเข้าสมาคมมาปฏิบัติ ทำให้เกิดค่านิยมในการเริ่มให้การศึกษาแก่สตรีชั้นสูง และสตรีชั้นสูงหัวก้าวหน้าบางท่านก็ปรับเปลี่ยนในการสอนมารยาทแบบเดิมให้มีความทันสมัยตามแบบตะวันตกมากขึ้น โดยมีข้อสังเกตคือแม้ว่าจะยอมรับในแนวคิดเรื่องการเข้าสมาคมมาปฏิบัติ แต่ก็ยังเป็นเพียงสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความทันสมัยและความเจริญทางวัฒนธรรมเท่านั้น ชนชั้นสูงกลุ่มนี้ยังยึดถือแนวคิดและการปฏิบัติในการสมาคมระหว่างเพศตรงข้ามไว้ตามรูปแบบเดิม

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

²⁵ สรรพกิจเกษตรการ, อนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ คุณหญิงสรรพกิจเกษตรการ (ดวง บุตะสิงห์) (ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 28 มีนาคม 2504), คำนำ.

4.1.2 การจัดหลักสูตรวิชาการสมาคมในโรงเรียนสตรีและการขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่สตรี

การตื่นตัวของสตรีชั้นสูงในเรื่องการเรียนรู้ภาษาอังกฤษและมารยาทการเข้าสังคม การเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการอบรมมารยาทของข้าหลวงในพระราชสำนัก ตลอดจนการส่งข้าหลวงบางส่วนออกมาศึกษาในโรงเรียน ประกอบกับการที่เจ้านายสตรี เช่น หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิรภา และหม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล ได้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี และโรงเรียนฝึกหัดครู ทำให้คนชั้นสูงและคนชั้นกลางยอมรับในหลักสูตรการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่มีเจ้านายผู้หญิงดำเนินงานมากขึ้น ทำให้ความนิยมในการส่งสตรีเข้าไปศึกษาวิชากุลสตรีในวังค่อยๆ หมดยุคความนิยมลงไป อีกทั้งการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนของโรงเรียนสตรีในสมัยนั้นเน้นที่จะให้ความรู้และฝึกหัดสตรีในเรื่องมารยาททางสังคมและวัฒนธรรมแบบตะวันตกควบคู่ไปกับกิจกรรมารยาทแบบไทย ซึ่งตรงกับความต้องการของคนชั้นสูงและคนชั้นกลางที่จะให้สตรีมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว และสำหรับในโรงเรียนที่มีมิชชันนารีเป็นผู้อำนวยการสอน ครูชาวต่างประเทศมีความเข้มงวดในการอบรมสั่งสอนสตรี มีกิจกรรมารยาทอันงดงามตามแบบฉบับผู้ดีในตะวันตก จึงเกิดประเพณีนิยมที่จะส่งผู้หญิงเข้าเรียนในโรงเรียนมากขึ้น²⁶

โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง: ตัวอย่างของหลักสูตรการเรียนวิชาการสมาคม

โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง หรือ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ก่อตั้งครั้งแรกใน ปี พ.ศ. 2417 โดยคณะมิชชันนารี ที่ตำบลวังหลัง ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นโรงเรียนประจำแห่งแรก ในระยะเริ่มแรกหลักสูตรการเรียนการสอนเน้นในเรื่องการเย็บปักถักร้อย การบ้านการเรือน และเน้นการฝึกอบรมให้สตรีมีความคล่องแคล่วในการสมาคม นอกจากนี้ยังมีวิธีการเรียนตัดเย็บเสื้อผ้าซึ่งเป็นของใหม่ในชวงนั้น เป็นสิ่งดึงดูดใจให้ชาวบ้านหันมาศึกษากับคณะมิชชันนารี เพราะนอกจากจะได้เรียนรู้ด้านอักษรวิธีแล้ว คณะมิชชันนารียังได้สอนวิชาชีพสำหรับการเป็นกุลสตรีอีกด้วย

โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้รับความนิยมอย่างมากในระยะแรก เมื่อมีการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาใช้ในสังคมไทย คนชั้นสูงจึงเริ่มนิยมส่งธิดาเข้าเรียนในโรงเรียนนี้ หรือไม่ก็เชิญอาจารย์จากโรงเรียนไปสอนที่บ้านเพื่อฝึกหัดมารยาทในการสมาคมให้กับธิดาของตน²⁷ เพราะ

²⁶ วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 171.

²⁷ สรรพกิจเกษตรการ, อนุสรณ์ในงานฉานปณกิจศพ คุณหญิงสรรพกิจเกษตรการ (ศวง นุตะสิงห์). คำนำ.

ในขณะนั้นสถานศึกษาของสตรียังไม่มีที่ใดสอนวิชาการดังกล่าว ต่อมาโรงเรียนนี้ได้ประสบปัญหาทางการเงิน เนื่องจากการที่นักเรียนสตรีที่เข้ามาเรียนในช่วงแรกไม่ต้องจ่ายค่าเล่าเรียน และค่าใช้จ่ายใดๆ ดังนั้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงระบบการดำเนินงานใหม่โดยมีการจัดเก็บเงินค่าเล่าเรียน ค่าอาหาร ค่าที่พักเดือนละ 5 บาท อันเป็นจำนวนเงินที่สูงมาก ในขณะนั้นทำให้สามัญชนไม่สามารถเข้ารับการศึกษานี้ได้ นักเรียนส่วนใหญ่จึงล้วนเป็นลูกหลานคนชั้นสูง คนชั้นกลางที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเท่านั้น

การที่แนวคิดเรื่องการเข้าสมาคม ส่งผลให้คนชั้นสูงเริ่มให้โอกาสแก่สตรีในการศึกษา โดยเริ่มจากการจ้างครูชาวต่างประเทศให้ไปสอนตามที่พัก และต่อมาก็ส่งเข้าเรียนในโรงเรียนของมิชชันนารีที่มีการสอนภาษาอังกฤษและฝึกมารยาทการสมาคมแบบตะวันตก ทำให้กระทรวงธรรมการจึงเริ่มเห็นถึงความสำคัญในการจัดการศึกษาของสตรีตามอย่างหลักสูตรการเรียนการสอนของโรงเรียนมิชชันนารี จึงได้จัดตั้งโรงเรียนสุนันทาลัยขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการทดลองความเป็นไปได้ของการตั้งโรงเรียนสตรี²⁸ ถ้าโรงเรียนแห่งนี้ได้รับความนิยมจากประชาชนกระทรวงธรรมการจะขยายการศึกษาสำหรับสตรีสามัญต่อไป

โรงเรียนสุนันทาลัยได้กำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนให้นักเรียนสามารถมีความรู้พออ่านออกเขียนได้ สามารถรู้หัวข้อสนทนาต้อนรับแขก และรู้จักมารยาทสังคมตามแบบตะวันตกและพูดภาษาอังกฤษได้ดี วิชาที่สอนได้แก่ การอ่านเขียนภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร เลขคณิต วิชาแม่บ้านการเรือน วาดเขียน การเรียนป่นเล่น (Kindergarten Game) พลศึกษาและมีการสอนธรรมเนียมการสมาคมแบบตะวันตก ซึ่งทางโรงเรียนได้สอนภาคปฏิบัติในเรื่องมารยาทในการรับประทานอาหารให้กับนักเรียน โดยการจัดให้นักเรียนผลัดเวรกันรับประทานอาหารกับครูชาวต่างประเทศครั้งละ 1 คน²⁹ การสอนวิชาต่างๆ ดังกล่าวในระยะแรกจะสอนเป็นภาษาไทยและจะไม่สอนภาษาอังกฤษจนกว่านักเรียนจะอ่านและเขียนภาษาไทยได้

การสอนวิชาแม่บ้านการเรือนทางโรงเรียนจัดสอนทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ วิชาที่สอนคือ การเย็บปักถักร้อย การทำอาหารคาวหวานแบบตะวันตก การซักกรีดเสื้อผ้า การทำความสะอาด บ้านเรือน และวิธีการปลูกต้นไม้ สำหรับชั่วโมงพลศึกษาที่โรงเรียนสอนได้แก่

²⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/5, เบ็ดเสร็จราชการในกรมศึกษา (20 กุมภาพันธ์ 108- 28 มีนาคม 111), น. 227 - 228 อ้างถึงใน ยุพภรณ์ แจ่มเจนนิก, "การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีของโรงเรียนราชินี(พ.ศ. 2477 - 2503)", หน้า 23.

²⁹ โรงเรียนราชินี ในงานฉลองครบห้าสิบปี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสาสน์, 2498), หน้า 269.

แบดมินตัน เทนนิส โครเก็ต กระโดดเชือก และในเทอมสุดท้ายของปีการศึกษาจะจัดให้มีงานประจำปีเพื่อฝึกเด็กให้มีความกล้าในการแสดงออก³⁰

หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ได้เล่าถึงการเรียนและการฝึกหัดมารยาทการรับประทานอาหารในโรงเรียนสุนันทาลัยไว้ว่า นักเรียนที่พูดภาษาอังกฤษได้บ้างก็ต้องผลัดเวรกันเข้าไปรับประทานอาหารกลางวันกับหม่อมครูอังกฤษวันละคน เพื่อหัดประเพณีการรับประทานอาหารแบบอังกฤษแลหัดพูดภาษาอังกฤษกับครูด้วย³¹

อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2445 โรงเรียนสุนันทาลัยก็ต้องปิดกิจการลง เพราะขาดงบประมาณในการสนับสนุน³² แต่โรงเรียนสุนันทาลัยก็เป็นโรงเรียนสตรีที่ดำเนินการโดยคนไทยแห่งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จัดให้มีการอบรมสตรีให้มีความรู้ในการสมาคมและวัฒนธรรมตะวันตกในช่วงแรกของการนำวัฒนธรรมเกี่ยวกับการเข้าสมาคมมาเผยแพร่ในสังคมไทย และโรงเรียนสุนันทาลัยก็เป็นแม่แบบในการจัดหลักสูตรการเรียนให้กับโรงเรียนราชินี ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สตรีชั้นสูงนิยมเข้ามาเรียนมากที่สุดในช่วงการแพร่กระจายแนวคิดการเข้าสมาคมในระหว่างปี พ.ศ. 2461-2475

โรงเรียนราชินี : โรงเรียนฝึกหัดมารยาทการสมาคมของสตรีไทย

โรงเรียนราชินีจัดตั้งขึ้น โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงมีจุดประสงค์เพื่อให้สตรีไทยได้รับความรู้ในเรื่องวิธีการเข้าสมาคมและมารยาทอย่างใหม่ที่เหมาะกับสังคมไทยสมัยที่มีการติดต่อกับตะวันตก³³ รวมถึงฝึกหัดนักเรียนให้มีความชำนาญในกิจกรรมารยาทแบบไทย เช่น การหมอบ การไหว้ การคลานเข้า ทั้งนี้เพราะว่าระยะแรกที่สังคมมีความนิยมในมารยาทการเข้าสมาคมและกิริยาแบบตะวันตกนั้น ไม่มีโรงเรียนสำหรับสตรีไทยที่ฝึกสอนในเรื่องนี้ อีกทั้งโรงเรียนมิชชันนารีที่จัดหลักสูตรการสอนอย่างที่สังคมต้องการในเวลานั้นก็ไม่ได้ได้รับความนิยมจากสตรีชั้นสูง แต่ได้รับความนิยม

³⁰ หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล. เรื่องความจำจากโรงเรียนสุนันทาลัย ร.ศ.113, หน้า 5-8.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

³² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 143. อ้างถึงในยุพาทรณ์ แจ่มเจนนิก, "การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2477 - 2503)", หน้า 27.

³³ ยุพาทรณ์ แจ่มเจนนิก, "การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2477 - 2503)", หน้า 40 - 42.

จากคนชั้นกลางแทน³⁴ เพราะสตรีที่ได้รับการอบรมจากโรงเรียนมิชชันนารีจะมีพฤติกรรมที่เป็นแบบตะวันตก “ถึงจะโก๊ก็กะปุ๊กกะปั๊ๆ นั่งไม่เป็นคลานไม่เรียบร้อย”³⁵ ดังนั้นสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถจึงโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นในปี พ.ศ. 2447 แม้ว่าจะทรงตั้งพระทัยให้เป็นโรงเรียนสำหรับสตรีสามัญหากแต่เมื่อโรงเรียนเปิดทำการสอนและมีผู้บริหารเป็นสตรีชั้นสูงจึงทำให้คนชั้นสูงนิยมส่งธิดามาเรียนที่โรงเรียนแห่งนี้เป็นจำนวนมาก

การจัดหลักสูตรของโรงเรียนราชินีเน้นการผสมผสานระหว่างวิทยาการแบบตะวันตกและเอกลักษณ์ของไทย อีกทั้งเป็นการแก้ไขข้อบกพร่องของโรงเรียนมิชชันนารีในเรื่องกิริยามารยาท และการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในโรงเรียน ดังนั้นโรงเรียนราชินีจึงเป็นที่นิยมของเจ้านายฝ่ายหน้าและเจ้านายฝ่ายใน ที่จะส่งพระธิดามาศึกษาหาความรู้ที่โรงเรียนราชินี โดยเฉพาะในสมัยที่ หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ได้เป็นผู้บริหารโรงเรียน ทรงเขียนบทความชักชวนให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานมาศึกษาในโรงเรียนสตรีว่า “ควรส่งลูกเข้าโรงเรียนเสียให้ทันสมัย อย่าทิ้งไว้เนิ่นช้าด้วยลูกของท่านจะได้ก้าวเดินไปพร้อมกับสตรีอื่น”³⁶

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงเป็นผู้วางหลักสูตรการเรียนการสอนให้แก่นักเรียนโรงเรียนราชินี อาทิเช่น วิชา ภาษาอังกฤษ เลข กายบริหาร สุขวิทยา การสมาคม และการเรียน เป็นต้น นอกจากนี้ท่านหญิงยังให้นักเรียนชั้นสูงของโรงเรียนได้มีโอกาสทดลองปฏิบัติการเข้าสมาคมต้อนรับแขกเมื่อมีแขกมาเยี่ยมชมโรงเรียน เริ่มตั้งแต่การทำขนมเพื่อเป็นของว่างตามความนิยมแบบตะวันตก

...นักเรียนชั้น ม.6 ต้องเข้าครัวทำขนมเค้กกับท่านอาจารย์น้อย ก่อนอื่นท่านอาจารย์ ประทานโอวาทในการทำขนมเล็กน้อย...ทรงสอนวิธีตีขนม...ผสมส่วนแป้งสลับกับนมสดหรือไข่ขาวจะต้องค่อยๆ คน ห้ามไม่ให้คนเร็วและแรง ขนมจะแข็ง... อีกพวกหนึ่งทรงสอนให้ตัดขนมปังทำรูปแซนวิชรูปต่างๆ ไข่หมูแฮมและลีนัวมาสับบดให้ละเอียด ผสมกับเนย เกลือ

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

³⁵ ยี่อิด, หน้า 72 อ้างถึงใน ยุพภรณ์ แจ่มเจนกิจ, “การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2477 - 2503)”, หน้า 35.

³⁶ ดุสิตสมิตฉบับพิเศษ พ.ศ.2463.

พริกไทย ใช้ผักคองฝรั่งหันละเอียดทาบนขนมปัง วางเข้ารูป แซนวิช...³⁷

เมื่อแขกมาถึงนักเรียนต้องแยกกันทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย เช่นการต้อนรับแขก การเชิญแขกเข้าเฝ้าหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล อาจารย์ใหญ่ของโรงเรียน หรือการเสิร์ฟของว่าง เป็นต้น สำหรับคนที่ทำหน้าที่เสิร์ฟน้ำชาและของว่าง ท่านอาจารย์น้อย หม่อมเจ้าหญิงจันทริกา เทวกุล ทรงสอนให้พูดภาษาอังกฤษเช่น “คนถือกาน้ำชาจะต้องถามเป็นภาษาอังกฤษว่า “Do you want some more tea?” หรือคนถือขนมจะต้องพูดว่า “My cake is rich, We the sixth did it”³⁸ เป็นต้น

นอกจากฝึกในโรงเรียนแล้วบางครั้ง นักเรียนจะถูกเรียกไปใช้งานในวัง อาทิเช่น งานพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่ง ณ พระราชวังพญาไท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีรับสั่งให้นักเรียน 40 คนไปเลี้ยงแขกในงานนี้ตลอดงาน เป็นต้น นอกจากนั้นโรงเรียนยังได้เปิดร้านอาหารบริเวณชั้นล่างด้านข้าง เพื่อให้ให้นักเรียนได้มีโอกาสฝึกหัดในการทำอาหารและบริการด้วยตัวเองซึ่งท่านผู้หญิงดุขฎิเล่าไว้ว่า เมื่อเรียนอยู่ในชั้นมัธยมปีที่ 3 ได้ฝึกหัดในการขายอาหารในร้านของโรงเรียน ถ้าวันใดเป็นเวรผู้ใดที่มีพี่น้องผู้ชายก็ขอร้องให้พาเพื่อนมารับประทานอาหารกลางวันที่ร้านของโรงเรียนในวันที่ชั้นของตนเป็นเวรขายของ³⁹

ในสมัยต่อมาเมื่อกระทรวงศึกษาธิการมีความประสงค์ที่พาแขกชาวต่างประเทศเยี่ยมชมโรงเรียนสตรีของไทย ก็ได้จัดให้ชาวต่างประเทศมาชมการเรียนการสอนของโรงเรียนราชินี โรงเรียนราชินีจึงเป็นโรงเรียนสตรีตัวอย่างที่ได้รับเลือกให้เป็นตัวแทนของโรงเรียนสตรีไทย เพื่อที่จะแสดงให้เห็นนานาชาติเห็นว่าประเทศไทยก็มีโรงเรียนสตรีที่ทันสมัย และคณะนักเรียนโรงเรียนราชินีก็มีบทบาทในการจัดการต้อนรับแขกชาวต่างประเทศที่มาเยี่ยมชมกิจการของโรงเรียนเสมอ

โรงเรียนเบญจมราชาลัย: โรงเรียนฝึกหัดครูโอกาสทางการศึกษาของสตรีชั้น
กลาง

³⁷ เนื่องน้อย ชูโต, “โรงเรียนเป็นบ่อเกิดแห่งการสมาคม” ใน โรงเรียนราชินีในงานฉลองครบห้าสิบปี, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยโรงเรียนราชินี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2489), หน้า 184.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

³⁹ ดุขฎิ มาลากุล, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน, หน้า 20.

เมื่ออิทธิพลและค่านิยมให้สตรีปฏิบัติตนและมีกิจกรรมารยาทตามแบบตะวันตกได้เป็นที่แพร่กระจายในสังคมแล้ว จึงทำให้เกิดการจัดตั้งสถานศึกษาสำหรับสตรีเพื่อเปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษา อย่างไรก็ตามรัฐยังขาดบุคลากรที่มีความรู้ กระทรวงธรรมการจึงให้ความสำคัญกับการจัดอบรมครูสตรีที่จะออกไปสอนประจำในโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นตามหัวเมือง จึงจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นและได้รับพระราชทานชื่อว่า โรงเรียนเบญจมราชสาส์น

แม้ว่าสังคมจะเริ่มยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการสมาคมได้มากขึ้น แต่ผู้หญิงในระยะแรกของการเข้าสมาคมก็ยังคงไม่ได้รับอนุญาตให้ทำการสมาคมกับเพศตรงข้าม ดังนั้นสังคมจึงคาดหวังให้มีครูผู้หญิงสอนในโรงเรียนสตรีด้วย รัฐบาลจึงต้องผลิตครูผู้หญิงขึ้นมาเพื่อสอนนักเรียนหญิงที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ในช่วงการรับอิทธิพลแนวคิดการเข้าสมาคมมาปฏิบัติในสังคม โรงเรียนเบญจมราชสาส์นจึงทำหน้าที่ผลิตครูสตรีที่มีความรู้ในวิชาการสมาคมเพื่อตอบสนองความคาดหวังของสังคมในเวลานั้น โดยในปี พ.ศ. 2465 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้เชิญหม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล ให้มาดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่แทน ครูทิม กาญจนโอวาทซึ่งถึงแก่กรรมลงไป⁴⁰

ในสมัยที่หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล ทรงเป็นอาจารย์ใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงระเบียบต่างๆ มากมายให้กับนักเรียนในโรงเรียนเบญจมราชสาส์น เช่น การกิน และการนอน ในส่วนของการกินให้นักเรียนฝึกนั่งโต๊ะรับประทานอาหาร⁴¹ ใช้น้ำช้อนส้อมแทนการนั่งบนพื้น เวลารับประทานอาหารมีนักเรียนผลัดเปลี่ยนกันมาทำหน้าที่บริการ ตั้งแต่การจัดจานชามช้อนส้อม ผ้าเช็ดมือ ถ้วยน้ำและคอยดูแลในระหว่างที่นักเรียนอื่นรับประทาน ส่วนระบบการนอนเริ่มใช้เตียงนอนแทนการปูที่นอน ซึ่งนอนกับพื้น และนักเรียนแต่ละคนจะมีตู้ไม้สักซึ่งเป็นเครื่องเรือนสมัยใหม่ไว้ใส่เสื้อผ้า⁴² เป็นการหัดให้นักเรียนรู้จักมารยาทในการรับประทานอาหารแบบตะวันตก และรู้จักการใช้เครื่องเรือนสมัยใหม่ โดยทรงจัดห้องรับแขกแบบสมัยใหม่ ตั้งโต๊ะเก้าอี้ เวลารับแขกก็นั่งบนเก้าอี้ ซึ่งในขณะนั้นน้อยบ้านนักที่จะมีห้องรับแขกเป็นสัดส่วนและห้องบรรทมก็ทรงตกแต่งห้องเป็นแบบทันสมัย⁴³ เพื่อเป็นแบบอย่างกับนักเรียนฝึกหัดครูในเวลานั้น

⁴⁰ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์, "ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 - 2479", หน้า 101-102.

⁴¹ ละเอียด โปษภฤชณะ, สาวชาวกรุง (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันตรี คุณหญิงละเอียด โปษภฤชณะ ป.ช., ป. ม., ต.จ. ณ เมรุหลวงพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 15 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2536), หน้า 89.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

อย่างไรก็ตามแม้ว่ากระทรวงธรรมการจะสนับสนุนให้มีการเรียนฝึกหัดครู โดยแจ้งให้มณฑลต่างๆ คัดเลือกนักเรียนหญิงที่มีการเรียนดีเหมาะกับการฝึกหัดครูเพื่อกลับไปทำงานในภูมิลำเนา ก็ปรากฏว่าไม่มีผู้นิยมส่งสตรีเข้ามาเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครู จะมีเพียงคนชั้นกลางที่เป็นข้าราชการประจำอยู่ในต่างจังหวัดบางคนที่ต้องการส่งเสริมให้ธิดาได้รับการศึกษาจึงส่งลูกมาเรียนในโรงเรียนเบญจมราชาลัย เช่น คุณหญิงอัมพร มีสุข ซึ่งเป็นบุตรสาวของหลวงอาจวิชาสสร(ทอง) และนางอาจวิชาสสร ข้าราชการครูกระทรวงธรรมการที่ย้ายไปทำงานที่เชียงใหม่ ได้สนับสนุนการศึกษาของลูกสาว โดยให้เริ่มเรียนที่โรงเรียนประชาบาลวัดดอกเงิน จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นโรงเรียนที่เรียนปนกันระหว่างเด็กหญิงและเด็กชาย จนจบชั้นประถมปีที่ 3 และเข้าเรียนต่อในโรงเรียนสตรีวัฒโนทัยชัยปानी เมื่อจบก็ส่งเข้าโรงเรียนเบญจมราชาลัย จนจบชั้นมัธยมปีที่แปดจากโรงเรียนนี้เป็นต้น⁴⁴

สาเหตุจากการที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ไม่ได้รับความนิยมนอกจากคนชั้นกลางเท่าที่ควร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีโรงเรียนสตรีเอกชนและโรงเรียนสตรีของรัฐบาลเกิดขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ทั้งที่สอนโดยชาวไทยและชาวต่างประเทศ ดังนั้นคนชั้นสูงและคนชั้นกลางที่ต้องการให้ธิดามีความรู้ในเรื่องการสมาคม แต่ไม่ต้องการให้ผู้หญิงไปประกอบอาชีพนอกบ้านอันเป็นค่านิยมที่เกิดขึ้นใหม่ ทำให้คนชั้นสูงและคนชั้นกลางที่มีฐานะนิยมส่งธิดาเข้าศึกษาในโรงเรียนเอกชน หรือส่งไปศึกษาวิชาพิเศษซึ่งสกุลในต่างประเทศมากกว่า

โรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์: โรงเรียนเอกชนที่ได้รับการยอมรับจากคนชั้นกลาง

ในสมัยที่มีการนิยมให้สตรีได้ศึกษาวิชาการสมาคมประกอบกับพระราชบัญญัติประถมศึกษา ในปี พ.ศ. 2464 ที่บังคับให้เด็กหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 7-14 ปี เข้ารับการศึกษ ทำให้มีการจัดตั้งโรงเรียนของสตรีเพิ่มมากขึ้นทั้งที่เป็นของรัฐและเอกชน โรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์เป็นโรงเรียนเอกชนสตรีแห่งหนึ่งที่ตั้งขึ้นโดยปัญญาชนหัวก้าวหน้าในสมัยนั้น ที่มีความต้องการให้สตรีมีความรู้ในเรื่องการสมาคมอย่างถูกต้อง คือหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรีและหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ซายา โดยมีจุดประสงค์ที่จะจัดตั้งโรงเรียนสตรีให้เหมือนกับโรงเรียนราชฎีของประเทศอังกฤษ⁴⁵ ประกอบกับการที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ต้องการให้สตรีได้รับการศึกษาในเรื่องมารยาทการสมาคมระหว่างชายและหญิงในสังคมอย่างถูกต้องตามแบบชาติ

⁴⁴ ลาวัญย์ โชตตามระ, ผู้หญิงระดับยอด, หน้า 94.

⁴⁵ วรณา วุฒฑะกุล, "แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2533), หน้า 65 - 67.

ตะวันตก จึงส่งผลทำให้หลักสูตรของโรงเรียนเซนต์สตีเฟ่นส์ มีลักษณะเฉพาะเป็นแบบอย่างของตนเองเป็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดที่ทันสมัยกับวัฒนธรรมไทยให้เข้ากันได้ ในระยะเวลาที่เปิดโรงเรียนใหม่ๆ ได้รับนักเรียนทั้งชายและหญิง แต่จากการถูกวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการเรียนร่วมกัน ทำให้โรงเรียนงดรับนักเรียนชายในระดับมัธยมแต่รับเด็กชายให้เข้าเรียนในระดับประถม ส่วนการศึกษาของเด็กหญิง ทรงมีจุดมุ่งหมายให้เด็กหญิงได้รับความรู้ควบคู่ไปกับการอบรมมารยาทแบบใหม่ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมและชายาได้ทรงเป็นผู้ฝึกสอนมารยาทของนักเรียนด้วยตัวของท่านเอง ทรงเห็นว่าการฝึกมารยาทเพื่อเข้าสังคมเป็นคุณสมบัติกุลสตรีต้องเรียนรู้ ทรงสอนให้รู้หลักการจัดโต๊ะอาหาร มารยาทในการเข้านั่งโต๊ะทั้งแบบไทยและต่างประเทศรวมถึงการวางตัวในที่ชุมชน นอกจากนี้ทางโรงเรียนยังเปิดร้านอาหารฝรั่ง เพื่อฝึกหัดนักเรียนให้ปฏิบัติจริงในการทำอาหารและการจัดโต๊ะเช่นเดียวกับโรงเรียนราชินี โดยให้ชื่อร้านอาหารว่า “สุริสน์”(Bongout)⁴⁶ ที่ถนนเจริญกรุง ซึ่งนอกจากจะเป็นร้านอาหารแล้วยังเป็นร้านตัดเสื้อผ้าด้วย ทำให้โรงเรียนเป็นที่นิยมของคนชั้นกลาง ดังจะเห็นได้จากจำนวนนักเรียนในระหว่าง ปี พ.ศ.2475 - 2476 นักเรียนที่เข้าศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นลูกของคนชั้นกลางที่ประกอบอาชีพค้าขาย เสมียนและข้าราชการชั้นกลาง โดยมีจำนวนถึงร้อยละ 64.4 ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด⁴⁷

4.1.3 การส่งสตรีชั้นสูงและชั้นกลางศึกษาต่อในต่างประเทศ ระหว่างปี พ.ศ. 2461 - 2475

การเรียนในต่างประเทศเป็นค่านิยมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมหลังจากแนวคิดการเข้าสมาคมได้รับการตอบรับจากชนชั้นต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะ“คนชั้นกลาง”ที่ตอบรับแนวคิดการเข้าสมาคม เพื่อโอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคม การศึกษาของสตรีก็เป็นช่องทางหนึ่งดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อความนิยมในมารยาทการเข้าสมาคมกลายเป็นสัญลักษณ์ความทันสมัย ความโก้ของหนึ่งของคนชั้นสูง คนชั้นสูงหัวก้าวหน้าจึงเริ่มส่งบุตรสาวไปเรียนในต่างประเทศ อย่างเช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งนอกจากจะสนับสนุนให้พระธิดาในพระองค์ได้มีการศึกษาในโรงเรียนสตรีแล้ว ในปี พ.ศ. 2463 ยังได้ทรงทดลองส่งพระธิดาองค์เล็กที่มีอายุ 10 ปีคือ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณ ไปเรียนที่ประเทศอังกฤษ ก่อนที่จะ

⁴⁶ หม่อมเจ้าหญิงเกษมเสาวภา เกษมศรี, พูนศรีเกษม: เซนต์สตีเฟ่นส์ รุ่น 2513 (พระนคร: ศรีเมืองการพิมพ์, 2513) อ้างถึงในวรรณา วุฒฑะกุล, “แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี”, หน้า 74.

⁴⁷ วรรณา วุฒฑะกุล, “แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี”, หน้า 70.

เกิดความนิยมอย่างแพร่หลายในสมัยหลังต่อมาดังที่หม่อมเจ้าฤดีวรวรรณ วรวรรณบันทึกไว้ว่า ต้องออกจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟซึ่งเป็นคอนแวนต์ฝรั่งเศสเพื่อเตรียมตัวไปเรียนต่อที่อังกฤษ

...สมัยที่ฉันเติบโตมานั้นการศึกษากับผู้หญิงยังเป็นเรื่องที่ไม่ธรรมดา โดยเฉพาะการเดินทางไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ไม่มีใครนิยม แต่เสด็จพ่อมีพระประสงค์ต้องการให้ฉันเรียนรู้ภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีแบบตะวันตก...⁴⁸

ค่านิยมการส่งลูกสาวไปเรียนเมืองนอกจึงเริ่มแพร่กระจายในหมู่คนชั้นสูง จากบันทึกของท่านผู้หญิงดุขฎิ มาลากุล ตอนหนึ่งได้สะท้อนถึงความคิดของคนชั้นสูงในการที่จะส่งบุตรสาวให้ไปเรียนต่างประเทศเพื่อแสดงถึงความทันสมัยไว้เช่นกันว่า พี่ชายของท่านผู้หญิงได้มีจดหมายส่งมาถึงเจ้าพระยามหิธรบิดาต้องการให้ส่งท่านผู้หญิงไปเรียนต่อในประเทศยุโรป

...พี่สุทธิเธอยากจะให้ฉันไปเมืองนอก เพราะเธอเห็นว่าฉันจะสามารถเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยได้ซึ่งพลอยจะทำให้เธอโก้หนักขึ้นไป เพราะมีน้องสาวสวยและเก่งไว้อวดเพื่อน...⁴⁹

ภาพสะท้อนในเรื่องค่านิยมของคนชั้นสูงและคนชั้นกลางส่งที่ริดาไปศึกษาวิชาการเข้าสมาคมในต่างประเทศ เห็นได้ชัดในเรื่อง "ตามสมัย" พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ามีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคมไทยโดยเฉพาะในประเด็นการส่งสตรีไปศึกษาในต่างประเทศ ซึ่งในช่วงเวลานั้นมีผู้นิยมส่งลูกสาวไปเรียนต่างประเทศเป็นจำนวนมากทั้งนี้เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมในเวลานั้น ที่ผู้ชายชั้นสูงต้องการได้ภรรยาที่มีความรู้ในการสมาคม ดังนั้นเพื่อให้ลูกสาวได้มีคู่ครองที่เหมาะสม คนชั้นสูงและคนชั้นกลางจึงนิยมส่งลูกสาวไปเรียนรู้วิชาการสมาคมในต่างประเทศเพื่อกลับมาเข้าสมาคมในประเทศ

...ในช่วงระหว่างเวลาที่ข้าพเจ้าแรกไปเมืองนอกกับเวลานี้ ปีได้ล่วงมาแล้วถึง 29 ปี...ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากอย่างน่า

⁴⁸ ฐอ ดัดส์ ไนท์, "บันทึกท่านหญิง(The Treasure On The Story Of Rudivoravan Princess Of Siam)", แปลโดย แก้วสุวรรณ, กรุงเทพธุรกิจ(จดประกาย)(10 กันยายน 2541):

⁴⁹ ดุขฎิ มาลากุล, เรื่องของคนหน้าแผ่นดิน, หน้า 40.

อัศจรรย์ในความคิดของชาวเรา...แทนที่จะกลัวการไปยุโรป แต่อยากไปจนเหลือเกิน..ใช่แต่เด็กชายเท่านั้นที่ไปเมืองนอก สมัยนี้เด็กหญิงก็มีไปกันหลายรายแล้ว เด็กหญิงนั้นบิดามารดากล่าวว่า จะให้ไปเรียนเป็นครูบ้าง เป็นนางพยาบาลบ้าง ที่ชื่อตรงที่สุดบอกว่าจะให้ไปเรียนเป็นแม่เรือน นี่แหละ ข้าพเจ้าเห็นว่าชื่อจริง จึงควรชม เพราะความจริงนั้น บิดามารดาทุกคนจะต้องปรารถนาให้ลูกสาวของคนมีโอกาสหาสามีได้ดีที่สุดที่จะหาได้และใครๆ ก็ยอมเห็นอยู่ว่า ตามสมัยนิยมนี้ ผู้ชายต้องการภรรยาที่พูดภาษาต่างประเทศได้ เข้าสมาคมดี และข้อสำคัญที่สุด เด่นจำเป็น การเรียนเป็นแม่เรือนในกรุงเทพฯ ที่ไหนจะได้คุณสมบัติเหล่านี้เพียงพอได้ ส่วนผู้หญิงที่ได้เคยไปเมืองนอกมาแล้ว โดยมาเมื่อกลับมาแล้วก็ได้มาทำการสมรสแลเป็นแม่เรือน...ไปเมืองนอกสำหรับไป "ซุบตัว"...⁵⁰

ดังนั้นจะเห็นถึงความนิยมที่จะส่งเสริมให้ธิดามีความรู้ในทางภาษาต่างประเทศ และวัฒนธรรมตะวันตกโดยส่งไปศึกษายังต่างประเทศ แต่สำหรับพวกที่ยังมีกลัวส่งลูกสาวไปศึกษาในต่างประเทศก็จะจ้างครูชาวต่างประเทศให้มาสอนบุตรสาวที่บ้านดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

นอกจากนั้นการส่งบุตรสาวไปเรียนต่อในโรงเรียนต่างประเทศยังเป็นเรื่องความทันสมัย ความโก้ของคนชั้นสูงและชั้นกลางในสังคมอีกด้วย เห็นได้จากในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกิดความนิยมส่งลูกสาวไปเรียนการเรือนในต่างประเทศมากขึ้น และต่อมาก็เริ่มส่งบุตรสาวไปเรียนที่ปิ้ง จากบันทึกของอ้อม จรรยาองค์ (ขุนนาค) สะท้อนให้เห็นถึงความนิยมที่คนในสังคมเริ่มส่งสตรีไทยไปเรียนที่ปิ้งเพื่อฝึกมารยาทการสมาคมไว้ว่าโรงเรียนคอนแวนต์ในปิ้งนั้นทุกชั้นจะต้องมีนักเรียนคนไทยร่วมเรียนอยู่ด้วย

...พ.ศ.2469 ข้าพเจ้าเรียนสำเร็จจากโรงเรียนพอดิลูกๆ ของเพื่อนคุณพ่อต่างนิยมไปเรียนหนังสือที่ปิ้ง ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ไปกับเขาด้วย เพราะสมัยนั้นถ้าใครได้ไปเรียนที่ปิ้งก็นับว่าโก้ทีเดียว...โรงเรียนที่ข้าพเจ้าไปเรียนนั้นมีชื่อว่า "โฮลิอินเฟนยิซัลคอนแวนต์" ซึ่งข้าพเจ้าเป็นนักเรียนกินนอนอยู่ที่นั่น...ที่

⁵⁰ งามจิตติ, "ตามสมัย," อุลิตสมิต (6 พฤษภาคม พ.ศ.2465). ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน.

ศึกษาออกสู่สตรีชนชั้นล่างด้วย โดยวิธีการจัดการศึกษาแบบสหศึกษาให้หญิงและชายได้มีโอกาสในการเรียนร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน) เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้พยายามปลูกฝังแนวคิดการเข้าสมาคมระหว่างชายและหญิงผ่านระบบการศึกษาของทางโรงเรียน โดยเริ่มที่จะให้มีการเรียนปนกันระหว่างเด็กหญิงและเด็กชาย ซึ่งในระยะแรกมีผู้คัดค้าน ท่านจึงเขียนบทความลงในวิทยาสาร ซึ่งบทความชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดของปัญญาชนสมัยนั้นแบ่งเป็นสองกลุ่ม กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการให้เด็กหญิงและชายเรียนปนกัน เนื่องจากไม่ต้องการให้มีการสมาคมกันระหว่างหญิงชาย เพราะเด็กหญิงพื้นฐานเรียนปนกับเด็กชายอาจมีอันตรายและอาจมีเหตุเสียหายได้ ส่วนทางฝ่ายที่เห็นว่าดีบอกว่า การเรียนร่วมกันจะทำให้ทั้งฝ่ายหญิงและชายมีความระมัดระวังในกิริยามารยาทของตนเองมากกว่าการปล่อยให้เด็กชายอยู่ตามลำพัง เพราะเมื่ออยู่ตามลำพังเด็กชายก็จะไม่ระวังกิริยา การสนทนาลงท้ายก็มักหันเข้าหาเรื่องหยาบโลน การที่หัดให้เด็กหญิงและชายเจอกันตั้งแต่เด็ก เป็นคุณในทางที่ป้องกันวจาสามนาหวของผู้ชาย และชวนให้ผู้ชายมีกิริยาวจาละม่อมมากขึ้นทั้งจะทำให้ความซุกซนแค้นแค้นในระหว่างเด็กหญิงกับเด็กชายมีน้อยลง ด้วยเหตุที่คุ้นเคยใกล้ชิดกันมาเสียตั้งแต่เด็กๆ ความเจเนกันย่อมระงับเสียซึ่งความกำหนัดฉุนเฉียว ในระหว่างเพศชายหญิง⁵⁵

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอว่า หากให้ชายหญิงได้มีโอกาสเรียนปนกันในระดับประถมศึกษา นอกจากจะเป็นผลดีต่อสตรีเองแล้ว ยังสามารถสร้างภาพลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้เป็นที่ยอมรับจากชาติอื่นด้วย

...การที่ให้เด็กหญิงและเด็กชายเล่าเรียนด้วยกันคุ้นเคยกันตั้งแต่เด็กนั้นเป็นการดี แต่ต้องระวังอย่าให้ผู้ใหญ่ไปยั่วให้เด็กเสียเท่านั้น ในเมืองไทยผู้ใหญ่มักจะเร่งให้เด็กหญิงเป็นสาว และเด็กชายเป็นหนุ่มเร็วเกินไป แล้วก็บ่นว่าเด็กเสียคน... การศึกษารวมกันนี้จะเปนเครื่องแก้ความบกพร่องอันนี้ได้ดีที่ สุด...⁵⁶

⁵⁵ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ปัญหา "สหศึกษา" หรือเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน," วิทยาสาร (เล่ม 18 ตอนที่ 10 - 12 พ.ศ. 2461): 744.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 755.

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้พยายามผลักดันให้เกิดโครงการการศึกษาของสตรีขึ้นในปี พ.ศ. 2464⁵⁷ โดยในโครงการศึกษานั้นได้กำหนดหลักสูตรให้สตรีทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7-14 ปี ต้องเข้าเรียนในระดับประถมศึกษา⁵⁸ ซึ่งเนื้อหาของหลักสูตรในการเรียนของนักเรียนหญิงนั้นจะแตกต่างกับการเรียนของนักเรียนชาย โดยนักเรียนหญิงให้มุ่งเน้นที่จะเรียนรู้วิชาสามัญพออ่านออกเขียนได้ แต่ต้องเรียนรู้วิชาสำหรับการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่มีคุณภาพตอบสนองความคาดหวังของสังคมในเวลานั้น⁵⁹ โดยนักเรียนหญิงจะถูกลดชั่วโมงในการเรียนวิชาคำนวณและภาษาลงแต่จะต้องเรียนวิชาบังคับเบ็ดเตล็ดในด้านการเรือน เช่น การทำอาหารคาวหวาน การจัดดอกไม้ การเย็บและซ่อมแซมเสื้อผ้า วิชาการเรือน การดูแลรักษาบ้าน การรู้จักตกแต่งบ้านด้วยเครื่องเรือนตะวันตก สามารถซ่อมแซมได้ รวมถึงวิชาการสมาคม มารยาทการวางตัวที่ควรปฏิบัติในการออกสังคม การแต่งกายที่เหมาะสม⁶⁰

คนชั้นนำหัวก้าวหน้าที่มีความคิดสอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาสตรีของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในขณะนั้นได้มีส่วนร่วม และทำให้มีการเปิดโรงเรียนสำหรับสตรีขึ้นหลายแห่งทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด เช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนราชินีบูรณะในมณฑลนครไชยศรี⁶¹ และโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา⁶² และสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์กับสมเด็จพระพันวษาอัยยิกาเจ้าได้สร้างโรงเรียนสหายหญิง⁶³ ให้เป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดสระบุรี เป็นต้น

⁵⁷ สุนันทา นิตยจินต์, "การศึกษาของสตรีไทยระหว่างพุทธศักราช 2411 - 2475", หน้า 166.

⁵⁸ "พระราชบัญญัติประถมศึกษาปี พ.ศ. 2464" อ้างถึงใน สุนันทา นิตยจินต์, "การศึกษาของสตรีในระหว่างพุทธศักราช 2411-2475", หน้า 165.

⁵⁹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์, "ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ.2456-2479" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 34.

⁶⁰ แมคเคฮินวัตมณีวิทยาลัย (เล่มที่ 24 ฉบับ 11 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1918) : 663.

⁶¹ หจข. ศธ. 54.3/9 เรื่อง สมเด็จพระพันปีหลวงทรงสร้างโรงเรียนประจำจังหวัดนครปฐม.

⁶² หจข. ร.6 ศ.4/31 เรื่อง โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นโรงเรียนสตรีที่สมเด็จพระพันปีหลวงทรงสร้างขึ้น (30 ธ.ค.2459 - 29 ก.ค.2462).

⁶³ หจข. ศธ.51.1/49 เรื่องเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีพระราชทานเงินสร้างโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดสระบุรีและสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าพระราชทานที่พักครูกับพระราชทานนามว่า "สหายหญิง".

นอกจากนี้จากการศึกษาเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติพบว่าในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2461 - 2469 มีชาวต่างชาติของพระบรมราชานุญาตในการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีและขอพระบรมราชูปถัมภ์เป็นจำนวนมาก เช่น ดอกเตอร์อีกินสร้างโรงเรียนสตรีที่เมืองเพชรบุรี⁶⁴ การสร้างโรงเรียนสตรีขยายตัวไปสู่หัวเมืองต่างๆ มากขึ้นทำให้สตรีชั้นกลางและชั้นล่างได้รับโอกาสทางการศึกษามากขึ้น แต่โรงเรียนสตรีที่สร้างในระยะแรกก็ไม่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมเท่าที่ควร ทั้งนี้ปัญหาเกิดจากค่านิยมเรื่องการสมาคมระหว่างเพศ ดังนั้นจึงมีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตครูไปสอนในโรงเรียนสตรีตามหัวเมืองต่างจังหวัดที่ตั้งขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ พระราชทานนามว่า โรงเรียน "เบญจมาชลาสัย" โครงการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีมีมาตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ แต่ก็ไม่สามารถจัดตั้งได้จนถึงสมัยเจ้าพระยาพระเสด็จจึงมีการจัดตั้งโรงเรียนเบญจมาชลาสัยขึ้นในปี พ.ศ. 2455 ซึ่งเป็นระยะก่อนที่จะทำการศึกษาเรื่อง แนวคิดการเข้าสมาคมแบบสมัยใหม่ แต่ที่นำมากล่าวไว้เพราะในสมัยการแพร่แนวคิดการเข้าสมาคมสู่สังคม โรงเรียนเบญจมาชลาสัยมีบทบาทต่อการศึกษาของสตรีชั้นกลางในเรื่องการเข้าสมาคมตามแบบวัฒนธรรมตะวันตก และสตรีที่ได้รับการอบรมจากการเรียนโรงเรียนฝึกหัดครูนี้ก็นำความรู้ที่ได้รับไปถ่ายทอดให้กับสตรีชนชั้นล่างต่อไป ทำให้เกิดการแพร่หลายวิธีปฏิบัติ การเข้าสมาคมสู่สตรีชั้นล่าง เพราะความนิยมของยุคสมัยที่ต้องการให้สตรีได้มีความรู้ในเรื่อง มารยาทการสมาคมและการรับรองแขก

ส่วนสตรีชั้นล่างที่มีโอกาสทางการศึกษาก็มักเข้าเรียนต่อในโรงเรียนสตรีระดับล่างอย่างโรงเรียนสตรีวิทยา เพราะโรงเรียนเหล่านี้มีค่าใช้จ่ายที่ถูกกว่า และเป็นที่ยอมรับของข้าราชการชั้นล่างมากกว่าในขณะที่โรงเรียนฝึกหัดเบญจมาชลาสัยเป็นที่ยอมรับของ "คนชั้นกลาง"

โอกาสทางการศึกษาของสตรีสามัญชนนี้ นางเต็มศรี เปลินเสวี บุตรสาวของเสวกเอกพระยารัตนรักษา (เปลียน เปลินเสวี) เจ้ากรมราชโขนโคก กระทรวงวังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เล่าให้ฟังว่า ลูกพี่ลูกน้องซึ่งเป็นผู้หญิงสองคนของท่านได้เข้าเรียนในโรงเรียนสตรีวิทยา และเมื่อจบออกมาแม่และป้าได้เปิดโรงเรียนสตรีชื่อ "โรงเรียนเอี่ยมอนุกุล" ขึ้นตั้งอยู่ที่ถนนแพรงนรา โดยมีพี่สาวที่จบจากโรงเรียนสตรีวิทยาเป็นผู้สอน⁶⁵

⁶⁴ หจข. ม.ร.6 รล/18 เรื่องดอกเตอร์อีกินขอเงินสร้างโรงเรียนสตรีที่เมืองเพชรบุรี พ.ศ. 2464 - 2466.

⁶⁵ สัมภาษณ์ นางเต็มศรี เปลินเสวี วันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2543.บ้านเลขที่138/2 ถนนจรัญสนิทวงศ์ 22 เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

4.2.2 การเข้าสมาคมกับโอกาสทางการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาของสตรีชั้นสูง

โอกาสทางการศึกษาของสตรีเป็นผลโดยตรงจากการรับแนวคิดการเข้าสมาคมไปใช้ปฏิบัติ โดยโอกาสดังกล่าวเริ่มจากสตรีชั้นสูงก่อนและขยายผลลงมายังสตรีชั้นกลางและกระจายสู่สตรีชั้นล่าง นอกจากนี้เมื่อมีกระแสผลักดันในเรื่องการสมาคมระหว่างหญิงและชาย ทำให้สตรีชั้นสูงได้รับโอกาสในการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แสดงทัศนะว่าหากให้ชายหญิงสามารถเรียนปนกันได้ในระดับอุดมศึกษาจะเป็นการฝึกให้หญิงและชายมีการสมาคมร่วมกัน และจะเป็นประโยชน์ในการควบคุมความประพฤติความสัมพันธ์ระหว่างชายและหญิงให้ถูกต้องด้วย

...ถ้าได้จัดให้เด็กหญิงชายได้เรียนปนกันในชั้นมูลและประถมศึกษา แยกกันในชั้นมัธยมศึกษาแล้วให้เรียนร่วมกันอีกในชั้นอุดมศึกษา ยังเป็นประโยชน์เพื่อการสมาคมของเราในอนาคตกาลอีกมากมาย เราจะพ้นจากความเสื่อมซึ่งต้องระวางหญิงสาวชายหนุ่มไม่สามารถไว้ใจให้เข้าใกล้กันได้ และถ้าเราให้การศึกษาคือความอบรมถูกทาง เราอาจยกจรรยาแห่งชายหนุ่มหญิงสาวของเราให้สูงขึ้น เราอาจถึงซึ่งความสมาคมในระหว่างเพศได้อย่างงดงาม...⁶⁶

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยคนแรกเป็นผู้ผลักดันให้สตรีสามารถเรียนร่วมกับนิสิตชายในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แม้ว่าต้องใช้เวลานานกว่า 10 ปี ทั้งนี้เนื่องมาจากค่านิยมในเรื่องการห้ามสมาคมระหว่างเพศ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ [พระอิสริยยศในขณะนั้น] ทรงพอพระทัยมากที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงรับสตรีเข้าศึกษา ทรงมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกันแต่ทรงไม่กล้าปฏิบัติ เนื่องจากขนบธรรมเนียมประเพณีไม่เปิดโอกาสให้หญิงและชายมีการสมาคมร่วมกัน เพราะสังคมไทยในเวลานั้นยังรักที่จะเก็บผู้หญิงไว้กับบ้าน การที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมกล้าหาญที่จะให้ลูกผู้หญิงมาเรียนร่วมกับผู้ชายนั้นเป็นทั้งที่กล้าหาญและถูกดำเนินคดีกันมาก หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมกล้าทำเป็นการ

⁶⁶ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ปัญหา "สหศึกษา" หรือเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน," วิทยากรยสาร (เล่ม18 ตอนที่10 - 12 พ.ศ. 2461): 752.

พริกประวัติศาสตร์จนทูลกระหม่อมฯ อุดมชัยไม่ได้ที่กล้าขัดขวางเรื่องเช่นนี้⁶⁷ ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ที่มีถึงหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมว่า "การรับผู้หญิงเข้าโรงเรียนแพทย์นั้น interest ฉ้นมากเพราะเป็นความตั้งใจไว้ว่าถ้ามีโอกาสอยากจะทดลอง แต่ฉ้นเองไม่นึกว่าจะมีวันเห็น เธอเก่งมาก"⁶⁸

เมื่อสังคมเริ่มเปิดโอกาสให้มีการสมาคมระหว่างเพศได้มากขึ้นสตรีชั้นสูงจึงได้รับการอนุญาตให้เข้าศึกษาต่อ ซึ่งมีการบันทึกถึงความรู้สึกของนิสิตชายและนิสิตหญิงรุ่นแรกไว้ว่าในสถานศึกษาเมื่อมีการอนุญาตให้มีทั้งนิสิตชายและนิสิตหญิงในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น นิสิตชายต้องมีความระมัดระวังเป็นพิเศษเมื่อมีนิสิตหญิงมาเรียนร่วมด้วยในปี พ.ศ. 2470 และนิสิตหญิงเองก็มีความลำบากใจคือ

...ความรู้สึกของนิสิตหญิงในขณะนั้นเราต่างคนต่างระวังตัวไม่พูดจากับพวกนักเรียนชาย พวกเขาก็ระวังตัวไม่กล้าพูดจากับเราเหมือนกัน...ส่วนพวกผู้ชายก็แอบล้อเลียนพวกเราบ้าง นอกจากตั้งสมญาพวกเราว่าพวกนางทั้งเจ็ด...พอขึ้นปีที่สองเราก็มีความสนิทสนมกับพวกผู้ชายมากขึ้น และยังมีรุ่นน้องตามมาสมทบอีกทำให้เรามีความรู้สึกเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว ในห้วงเวลาที่คณะมีงานพวกผู้หญิงก็ได้สิทธิเข้าในงานด้วย และได้ช่วยทำงานของผู้หญิง เช่น จัดดอกไม้ตั้งโต๊ะ เวลามีละครของคณะซึ่งสมัยนั้นมีงานประจำปีพวกผู้หญิงก็มีหน้าที่ตกแต่งเวทีละคร...⁶⁹

⁶⁷ หนังสือพระประวัติและผลงานของมหาอำมาตย์ตรีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ท.จ. ซึ่งพิมพ์แจกเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2507 อ้างถึงไฉนนิดา ชูโต, วนิดา พูนศรีวงศ์และฟีโล แยมงามเหลือ. บันทึกตติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2470 – 2528 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 7.

⁶⁸ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงมีถึงหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ.2470 อ้างถึงใน วรรณภา วุฒชะกุล, "แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี", หน้า 57.

⁶⁹ หม่อมราชวงศ์สงศรี เกตุสิงห์, ระลึกถึง "พีไญ" อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพแพทย์หญิง ม.ร.ว.นันทา (ทองแถม) ชูติกร อ้างถึงในวรรณภา วุฒชะกุล. "แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี", หน้า 60.

ส่วนนิสิตชายในตอนแรกก็มีความระมัดระวังตัว แต่เมื่อผ่านภาคเรียนที่สามไปแล้ว นิสิตชายและนิสิตหญิงก็สามารถร่วมกิจกรรมกันได้ เพราะนิสิตหญิงและนิสิตชายได้พิสูจน์ให้สังคมเห็นว่าสามารถอยู่รวมกันได้โดยไม่มีเรื่องชู้สาว ปัญหาเรื่องรักใคร่ที่คนในสังคมวิพากษ์วิจารณ์ไว้จึงไม่เกิดขึ้น ตามคำกล่าวดังต่อไปนี้

...ผู้ใหญ่ในสมัยนั้นยึดมั่นอยู่ในความคิดว่าหนุ่มสาวในวัยศึกษานั้นมีความไวไฟอย่างที่สุด การที่จะเอาหญิงสาวกับชายหนุ่มมานั่งศึกษารวมกันนั้นเป็นเรื่องแม่เพียงแต่นิกก็ไม่ได้เสียแล้ว เหมือนเอาฟางไปสูมไว้ข้างไฟ จะต้องมီးอะไรเกิดขึ้นเป็นแน่...⁷⁰

ในหนังสือพิมพ์ก็พูดถึงปัญหาเรื่องการสมาคมระหว่างผู้หญิงและผู้ชายว่า “บุรุษกับสตรีโบราณท่านว่าเหมือนไฟกับน้ำมัน ถ้าเราخينเอาน้ำมันไปราดข้างๆ ไฟ หรือเอาไฟไปวางข้างๆ น้ำมัน ไม่ข้ามันก็ต้องลุกหรืออย่างแน่นอน”⁷¹ การวางตัวอย่างเหมาะสมของนิสิตทั้งชายและหญิงเป็นก้าวแรกที่ทำให้เกิดการยอมรับการคบค้าสมาคมระหว่างชายและหญิง โดยปราศจากเรื่องชู้สาว ซึ่งทางนิสิตชายบอกว่าเมื่อผ่านปัญหาเรื่องชู้สาวทำให้ “หลังจากนั้นไม่ว่างานสังคมอะไรถ้าไม่มีพวกเธอ เข้าไปเพิ่มสีสันด้วยแล้วงานนั้นจะเรียกว่าสมบูรณ์ไม่ได้”⁷²

นอกจากเปิดโอกาสให้สตรีเข้าเรียนร่วมในระดับอุดมศึกษาแล้วในปี พ.ศ. 2471 กระทรวงยุติธรรมก็ได้เปิดโอกาสให้สตรีได้เข้าเรียนต่อเนติบัณฑิตด้วย จากชีวิตประวัติของนางสาวแรม พรหมโอบล ซึ่งเป็นธิดาของพ.ต.อ.พระยาบุเรศ (รวย พรหมโอบล) อธิบดีกรมตำรวจ สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทำให้ทราบว่านางสาวแรม เกิดในปี พ.ศ. 2454 ในขณะที่บิดารับราชการมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงบุเรศผดุงกิจและมีตำแหน่งเป็นผู้บังคับการโรงเรียนตำรวจ ในสมัยที่นิยมให้ผู้หญิงได้เรียนรู้อาชีพต่างประเทศบิดาจึงได้ส่งให้เรียนในโรงเรียน เซนต์โยเซฟ คอนเวนต์ของมิชชันนารีฝรั่งเศสจนจบมัธยมปีที่แปดในปลายปี พ.ศ. 2470 ซึ่งเป็นปีแรกที่มีการอนุญาตให้สตรีเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่นางสาวแรมไม่ได้สอบเข้าเรียนต่อใน

⁷⁰ อวย เกตุสิงห์, “เล่าเรื่องหลังห้าสิบปีของนิสิต,” สารศิริราช 30,5(พฤษภาคม 2521): 843.

⁷¹ “สตรีรุ่นสาวของเรา,” สยามยุพดี 1,2(13 ตุลาคม 2471): 5.

⁷² อวย เกตุสิงห์, “เล่าเรื่องหลังห้าสิบปีของนิสิต,” หน้า 843.

เข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยแต่ได้เลือกยื่นใบสมัครเข้าเรียนต่อในวิชากฎหมายโดยส่งใบสมัครให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในขณะนั้น ซึ่งเริ่มอนุญาตให้สตรีได้เข้าเรียนร่วมกับผู้ชายได้เช่นกัน ซึ่งนางสาวแรมได้ผ่านการคัดเลือกให้เข้าเรียนได้ในปี พ.ศ. 2471⁷³

จะเห็นได้ว่าโอกาสทางการศึกษาของสตรีไทย เริ่มจากการที่สังคมมีความต้องการให้ผู้หญิงเข้าสมาคม และในการเข้าสมาคมนั้นผู้หญิงจึงจำเป็นต้องเรียนรู้เกี่ยวกับมารยาทและวัฒนธรรมแบบตะวันตก ดังนั้นสังคมจึงเปิดโอกาสทางการศึกษาสำหรับสตรีในขั้นต้นเพื่อให้สตรีมีความรู้เพียงพอสามารถออกงานสมาคมได้ และเมื่อความต้องการดังกล่าวเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปในสังคม จึงเกิดการขยายการศึกษาของสตรีมีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีและโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงขึ้นรวมไปถึงโอกาสทางการศึกษาวิชาการเรือนในต่างประเทศ และในขณะเดียวกันเมื่อการสมาคมระหว่างชายและหญิงเป็นที่ยอมรับในทางปฏิบัติ ปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงเริ่มผลักดันโอกาสทางการศึกษาของสตรีให้มีส่วนร่วมในการเรียนระดับอุดมศึกษา ซึ่งพัฒนาการการศึกษาของสตรีดังที่กล่าวมานั้นจึงเป็นผลเนื่องมาจากการที่สังคมตอบรับแนวคิดการเข้าสมาคมระหว่างหญิงและชาย

4.3 การเข้าสมาคมกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย

ผลของการแพร่กระจายแนวคิดเรื่อง “การเข้าสมาคม” สู่สังคมส่งผลกระทบให้ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชายมีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยจารีต กล่าวคือ ผู้หญิงสามารถมีโอกาสในการพบเจอและทำกิจกรรมร่วมกับเพศตรงข้ามได้มากขึ้น เช่น การเล่นกีฬา การชมภาพยนตร์ การพักผ่อนต่างอากาศ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นในสังคม และกิจกรรมเหล่านี้ทำให้ผู้หญิงสามารถพัฒนาความคิดจากการสนทนา และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงทำความรู้จักกับเพศตรงข้ามก่อนที่จะเลือกคู่ครอง

4.3.1 การเข้าสมาคมกับโอกาสในการเลือกคู่ครอง

ในสังคมสมัยจารีตนั้น ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงสามารถติดต่อคบค้ากับเพศตรงข้ามได้โดยเฉพาะสตรีชั้นสูง ซึ่งมีหน้าที่จะเป็นตัวกลางในการสร้างสื่อความสัมพันธ์ทางอำนาจจึงต้องถูกสงวนไว้เพื่อบุคคลในชนชั้นเดียวกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าวสตรีในสมัยจารีตจึงไม่สามารถเลือกคู่ครองเองได้และบางคนก็ไม่มีโอกาสได้พบกับฝ่ายชายเลยจนถึงวันแต่งงาน เพราะในสมัยจารีตนั้นมีบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นแม่สื่อคอยบอกกล่าวแก่ชนชั้นสูงว่าบ้านใดมีลูกชายหรือลูกสาวที่มีคุณสมบัติอย่างไร และเป็นคนกลางในการติดต่อ ในขณะที่สตรีชั้นกลางอันได้แก่บรรดาบุตรสาวของข้าราชการระดับล่างหรือคหบดีทั้งชาวไทยและชาวจีน

⁷³ ลาวัญย์ โชติามระ, ผู้หญิงระดับยอด. หน้า 88.

ก็ไม่มีโอกาสในการคบกับเพศตรงข้าม และมีโอกาสน้อยในการที่จะเลื่อนฐานะทางสังคมของตน การแต่งงานจะเกิดในกลุ่มชนชั้นระดับเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากลักษณะทางสังคมของกลุ่มคนชั้นกลางและสูงเป็นกลุ่มสังคมที่ปิดเพราะต้องการรักษาฐานอำนาจไว้เฉพาะกลุ่ม โดยเฉพาะคนชั้นสูงในสมัยจารีตนั้นมีพร้อมทั้งด้านทรัพย์สินและอำนาจ จึงไม่ต้องการให้มีการแทรกแซงจากคนต่างชนชั้นเข้ามาสู่กลุ่มตน จะมีอยู่บางกรณีที่คนชั้นกลางที่มีทรัพย์สินจำนวนมากและต้องการแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์จากทางราชการก็จะนำธิดาจากคนชั้นกลางยกให้กับบรรดาคนชั้นสูง เพื่อเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์และเป็นการรักษาผลประโยชน์ ถึงแม้ว่าจะมีอำนาจเกียรติยศและผลประโยชน์ร่วมกัน แต่สตรีเหล่านั้นมิได้มีความสุขทางด้านจิตใจเพราะตอนแรกเข้ามาอาจจะเป็นที่โปรดปราน แต่ต่อมาก็อาจหมดความโปรดปรานลงได้ ดังนั้นสตรีเหล่านี้จึงต้องพยายามทุกวิถีทางเพื่อที่จะรักษาตำแหน่งของการเป็นที่โปรดปรานไว้กับตน บางรายถึงกับต้องหาภรรยาใหม่ให้กับสามี หรือบางทีวิธีการที่ใช้คือ การรับมีบุตร ซึ่งบุตรดังกล่าวหากเป็นบุตรชายก็จะช่วยพยุงฐานะให้กับมารดา และพ่อแม่ของมารดาก็จะได้รับตำแหน่งขรัวตา ขรัวยาย มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น⁷⁴

อย่างไรก็ตามการเข้าสมาคมและโอกาสทางการศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2461-2475 ทำให้ผู้หญิงและผู้ชายสามารถคบค้าสมาคมทำกิจกรรมร่วมกันได้มากขึ้น ส่งผลให้ชายและหญิงมีโอกาสพบหน้ากันมากขึ้น และสามารถตัดสินใจเลือกที่จะชอบพอกับใครก็ได้พฤติกรรมนี้เริ่มมาจากกลุ่มนักเรียนนอกที่ต้องการหาคู่ครองด้วยตนเอง ดังบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่อง "หัวใจชายหนุ่ม" ที่สะท้อนให้เห็นว่านักเรียนนอกที่เป็นตัวเอกไม่ต้องการที่จะแต่งงานแบบที่เรียกว่า "คลุมถุงชน" กับผู้หญิงที่บิดามารดาจัดมาให้เพราะพบสตรีที่ถูกต้องใจที่โรงหน้าง และมีโอกาสทำความรู้จักมากขึ้นในงานฤดูหนาว⁷⁵ ซึ่งจากงานรื่นเริงฤดูหนาวในสมัยนั้นมีผู้กล่าวว่าเป็นงานดูตัวและเลือกคู่⁷⁶

⁷⁴ พรศิริ บุรณเขตต์, "นางใน: ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5", หน้า 165.

⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. บทละครพูดเรื่องเสียดสละ บทละครพูดเรื่องหัวใจนักกรบและหัวใจชายหนุ่ม (พระนคร: คลังวิทยา, 2518), หน้า 280.

⁷⁶ "งานสวนจิตรลดา", อุลิตสมิต (7 ธันวาคม 2461 - 22 กุมภาพันธ์ 2461) : 142.

เพราะเป็นงานที่มีสตรีชั้นสูง และชั้นกลางออกมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ทำให้พวกผู้ชายในสมัยนั้นถือโอกาสทำความใกล้ชิดสนิทสนม⁷⁷

ผู้ชายในสังคมคาดหวังว่าผู้หญิงที่จะมาเป็นภรรยาต้องมีความรู้ดีพอใช้⁷⁸ มีการศึกษาในด้านเนื้อหาวิชาความรู้ทั้งไทยและต่างประเทศตามสมควร ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมตามแบบวิถีตะวันตก ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้ผู้หญิงต้องแสวงหาความรู้เพิ่มมากขึ้นจากเดิมที่เคยเรียนรู้ แต่วิชาการบ้านการเรือน โดยอาศัยบ้านและวังเจ้านายเป็นที่หาความรู้ก็เปลี่ยนไป พร้อมทั้งที่สังคมให้โอกาสทางการศึกษา ในระบบของโรงเรียนสมัยใหม่

งานบันทึกของคนร่วมสมัยมีการบันทึกไว้ว่าการคบหาเพศตรงข้ามในระยะแรกของการสมาคมว่าสามารถทำให้หญิงและชายได้มีโอกาสพบกันและร่วมทำกิจกรรมกันได้มากขึ้น เช่น การเดินรำได้กลายเป็นเรื่องที่เป็นสำหรับสตรี ใครไม่หัดเดินรำถือว่าเป็นคนไม่ทันสมัย นักเรียนนอกได้นำเอาความบันเทิงแบบนี้เข้ามา ตอนแรกก็สอนให้พวกที่สนิทชิดชอบก่อน การเดินรำจึงเริ่มแพร่หลายในคนชั้นสูง แม้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็โปรดให้มีการเดินรำในงานราตรีสโมสรสันนิบาตที่ศาลาสหทัย ในพระบรมหาราชวัง ซึ่งเชิญเฉพาะพวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ราชินิกุล และพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น และต่อมาก็ได้โปรดให้จัดฟลอร์เต้นรำในงานฤดูหนาว ที่วัดเบญจมบพิตร สนามเสือป่า สวนจิตรลดา ส่วนผู้ที่มาร่วมงานเดินรำนั้นมีธรรมเนียมว่าจะต้องแต่งชุดแบบฝรั่งที่เรียกว่า ทักซีโด หรือ อีฟนิ่งเดรสส์ ชุดราตรีสโมสรทั้งชายและหญิง ส่วนคู่เต้นฝรั่ง เรียกว่า พาร์ตเนอร์ ต้องหากันไป⁷⁹

เจริญ ลัดพลี นางข้าหลวงในสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายาได้บันทึกภาพของงานสมาคมที่มีการพบปะของชายหญิงชั้นสูง อาทิเช่น งานฤดูหนาวที่พระราชวังสราญรมย์ หรืองานพระราชทานเลี้ยงที่ศาลา "สหทัย" ในพระราชวังหลวง ซึ่งงานดังกล่าวจัดขึ้นในพระราชวังหลวง เป็นงานแกรนด์ดินเนอร์ มีการออกการ์ดเชิญจากกระทรวงวัง เป็นการจัดเลี้ยงโต๊ะแบบฝรั่ง และมีการจัดลีลาศด้วย

...เสด็จลุกจากโต๊ะเสวยแล้วก็เสด็จประทับคู่กันบน THRONE
ใหญ่ในห้องเต้นรำ [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

⁷⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทละครพูดเรื่องหัวใจนักรบและหัวใจชายหนุ่ม, หน้า 282.

⁷⁹ ยุธิษฐียร, เกร็ดจากอดีต (พระนคร.สำนักพิมพ์ธรรมสาสน์, 2513), หน้า 526-527.

และสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี] มีพระราชวงศ์ชาย-หญิง และข้าราชการบริพาร ข้าราชการ แต่งกายเต็มยศสวมสายสพาย เป็นแถว ใครที่มีลูกสาวคนโตที่ยังไม่ได้แต่งงานมาเข้าแถว คอยเฝ้าถวายตัว โดยถวายค่านับถอนสายบัว กระโปรงยาว พวกเราได้เข้าไปยืนอยู่ข้างหลังที่ประทับ ดูเข้าเด่นรำกัน ตื่น ตา ตื่นใจ ในความสวยงามวิจิตรตระการตา ทั้งการตกแต่ง สถานที่ ทั้งผู้คนที่แต่งตัวประดับประดาเครื่องยศสวยงาม เสียง เพลงไพเราะ ...คินันน์ หม่อมเจ้าไชแสง ระพีพัฒน์ กับหม่อม เจ้าหญิงเรจิจิตแจรง เต็มรำจังหวะ วอลซีได้สวยงามมากจำได้ ติดตา...⁸⁰

นางเต็มศรี เปลินเสวี บุตรสาวของพระยารัตนรักษา (เปลียน เปลินเสวี) เจ้ากรม ราโชปโภค กระทรวงวัง ได้เล่าให้ฟังถึงบรรยากาศในการสมาคมในปลายรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ตาม กระทรวงต่างๆ ก็ได้จัดให้ม้งานเลี้ยงตอนกลางคืน บรรดาข้าราชการต่างๆ ก็พาลูกสาวไปออก งานด้วย

...เวลารู้ว่าจะได้ไปงานต้องเตรียมเครื่องแต่งตัวให้สวย เจ้าคุณ พ่อจะเป็นคนหาผ้าไหมสีสดๆพวกสีแดง สีชมพูสีเขียวมาให้ ตัดผ้าชิ้นและเสื่อเข้าชุด ต้องสวมถุงน่องและใส่รองเท้าส้นสูง ผมนั้นถ้าเป็นเด็กเพิ่งจะรุ่นสาวก็จะให้ถักเปียสองข้างผูกโบว์สี เข้ากับชุด ส่วนที่เป็นสาวก็จะตัดผมบ๊อบ เจ้าคุณพ่อห้ามกิน เหล้าแต่ให้หัดเดินรำให้ เวลามีคนมาขอเดินรำก็ต้องขอ อนุญาตเจ้าคุณพ่อก่อน ถ้าพยักหน้าก็จะแปลว่าอนุญาต แต่ถ้า ไม่ต้องการให้เดินรำกับใครเจ้าคุณพ่อก็จะปฏิเสธให้ว่าวันนี้ไม่ ค่อยสบาย และทั้งคินก็จะไม่ได้เดินรำเลย...⁸¹

⁸⁰ เจียง ลัดพลี, ที่ระลึกเนื่องในวันอายุครบ 5 รอบ คุณเจียง ลัดพลี (ม.ป.ป., ม.ป. ท.), หน้า 29.

⁸¹ สัมภาษณ์ เต็มศรี เปลินเสวี 8 มกราคม 2543

อย่างไรก็ตามท่านผู้หญิงมณี สิริวรสาร ได้บันทึกภาพงานสมาคมของสังคมในสมัยนั้นไว้ว่ามีการจัดงานประจำปีตามสโมสรต่างๆ ในสมัยนั้นเมื่อมีงานรื่นเริงที่ไหนก็มักมีการเดินลีลาศกันเสมอ เช่น งานประจำปีของสโมสรสลิสม สโมสรราชกรีฑา สโมสรราชตฤณมัย^{๘๒}

การชมภาพยนตร์ เป็นกิจกรรมอีกอย่างหนึ่งของการสมาคมระหว่างหนุ่มสาว โรงเรียนพัฒนาการ ในสมัยนั้นเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่นิยมของชนชั้นสูง หม่อมหลวงเนื่องนิลรัตน์ บอกว่าโรงเรียนพัฒนาการสมัยนั้นหรูหรา รุ่งเรืองมาก เป็นโรงเรียนชั้นยอดเยี่ยมสำหรับเจ้านาย ผู้ดี ผู้ใหญ่ ผู้โตไปดูกัน คนชั้นกลางดูได้แต่บางครั้งครบถ้วนเท่านั้นที่พอมีเงิน คนชั้นต่ำไปดูโรงเรียน นอกจากนั้นหม่อมหลวงเนื่อง ยังบรรยายถึงความนิยมของสตรีชั้นสูง ที่นิยมไปชมภาพยนตร์ที่โรงเรียนพัฒนาการว่า สมเด็จพระองค์น้อยเสด็จทอดพระเนตรหนังโรงเรียนพัฒนาการเหมือนกัน โดยท่านพระองค์หญิงทั้งห้าพระองค์เป็นพระราชธิดาของทูลกระหม่อมวังบางขุนพรหม มาชวนและรับเสด็จไปทอดพระเนตร^{๘๓}

ท่านผู้หญิงมณี สิริวรสาร ได้บันทึกไว้ว่าในสมัยที่ท่านเป็นเด็กทุกครั้งที่ไปดูหนังที่โรงเรียนพัฒนาการ ก็จะได้เห็นบรรดาเจ้านายฝ่ายหน้าพาพระชายาหรือ หม่อมตามเสด็จไปชมภาพยนตร์ในชั้นที่นั่งพิเศษเสมอ

...เมื่อข้าพเจ้าโตขึ้น...พี่ปลิดได้พาข้าพเจ้าไปดูภาพยนตร์ที่โรงเรียนย่านพัฒนาการ...ทุกครั้งที่เราไปดูหนังก็มักเจอ ม.จ. สกวรรรณ และหม่อมซึ่งเป็นคนสีขาวเยอรมัน และลูกสาววัย 8-9 ขวบ ซึ่งนั่งตัวตรงดูหนังในคอกพิเศษกันสามคน...ใน Box พิเศษ (Box Seat) มักมีเจ้านายเสด็จเป็นจำนวนมาก...และข้าพเจ้าจำภาพ ม.จ.ไชแสง ซึ่งติดตามตัวพระชายา คือ ม.จ.หญิงเรจิจิตต์แจรงตามเสด็จด้วย...^{๘๔}

ท่านผู้หญิงมณี สิริวรสารยังเล่าถึง ชีวิตของครูสาว ๆ ในโรงเรียนสตรีที่ท่านเรียนอยู่นั้นพอตอนค่ำก็จะมีชายหนุ่มมารับไปชมภาพยนตร์ และเวลากลับมาตอนดึกครุมักจะมีบะหมี่จากราชวงศ์ติดมือมาฝากนักเรียนที่สนิทและรับใช้ครูเป็นพิเศษด้วย^{๘๕} ซึ่งการรับประทานอาหารใน

^{๘๒} มณี สิริวรสาร, ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1, หน้า 92.

^{๘๓} ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์, ชีวิตในวัง เล่ม 2, หน้า 90.

^{๘๔} มณี สิริวรสาร, ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1, หน้า 46.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

ภัตตาคารที่ถนนราชวงศ์ เป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่นิยมกระทำภายหลังจากการชมภาพยนตร์ นวนิยายของนักเขียนร่วมสมัยก็นิยมใช้โรงภาพยนตร์และภัตตาคารจีนในราชวงศ์เป็นฉากหนึ่งของเรื่องและแสดงกิจกรรมชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นเสมอเช่นงานของดอกไม้สดและบทพระราชานิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่

นอกจากนี้งานสังคมและกิจกรรมต่างๆ เช่น งานประจำปีของโรงเรียนสตรี งานฤดูหนาว งานปาร์ตี้ตามบ้าน กิจกรรมการพักผ่อนที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นได้เปิดโอกาสให้หญิงและชายในสังคมมีโอกาสพบกันมากขึ้น ระยะเวลาที่มีการระมัดระวังตัวของทั้งสองฝ่าย เห็นได้จากการสะท้อนแนวคิดผ่านงานวรรณกรรมของสตรีชั้นสูงท่านหนึ่งเกี่ยวกับการเข้าสมาคมในสมัยแรกว่า ตัวละครเอกมีความแปลกใจกับรูปแบบการเข้าสมาคมร่วมกันระหว่างหญิงและชาย

...ความประหลาดใจเกิดแก่พัชรีก็เพิ่มขึ้นเพราะบัดนี้หล่อนมองเห็นชัดว่า หมู่คนที่นั่งอยู่นั้นแบ่งออกเป็น 2 วง วงหนึ่งเป็นชายล้วน อีกวงหนึ่งเป็นหญิงล้วนๆ ...วงแขกผู้ชายรวมทั้งสิ้นประมาณ 20 คน กำลังคุยอย่างเพลิดเพลิน ท่านที่มีอายุแล้วไม่โยติต่อเพศตรงข้ามก็หันหลังให้ฝ่ายหญิงเต็มที่ ท่านที่ยังหนุ่มมีความสนใจหันแต่เพียงส่วนข้างๆ และชายตามองบ่อยๆ ด้วย...⁸⁶

แต่การสนทนาหรือทำกิจกรรมร่วมกันนั้นไม่อนุญาตให้อยู่ร่วมกันสองต่อสอง ดังที่ท่านผู้หญิงดุขฎิ มาลากุล บันทึกไว้ว่าในสมัยที่มีนักเรียนนอกมาติดพันพี่สาวที่บ้านท่านผู้หญิงต้องออกมาร่วมวงสนทนาด้วยทุกครั้ง⁸⁷ ตรงกับเรื่องของพระพิศาลสุขุมวิทซึ่งเป็นนักเรียนนอกเช่นกันเมื่อไปขออนุญาตคุณพระโสภณอักษรกิจ พาคณะอะอบหลานสาวของคุณพระโสภณอักษรกิจ ไปนั่งรถเล่น ก็จะมีพี่สาวของคุณอะอบนั่งเป็นพี่เลี้ยงไปด้วย⁸⁸ ส่วนท่านผู้หญิงมณี สิริวรสาร ซึ่งเป็นลูกครึ่งแม้ว่าจะทำการสมาคมได้อย่างล้ำสมัยกว่าสตรีไทยในสมัยนั้น แต่หากออกไปนอกบ้านกับเพศตรงข้ามโดยมารดาไม่ได้ไปด้วยก็จัดให้มี escort หรือ chaperone คือให้มีผู้ติด

⁸⁶ ดอกไม้สด.สามชาย (กรุงเทพมหานคร:บรรณกิจ,2536), หน้า 72.

⁸⁷ ดุขฎิ มาลากุล, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน .หน้า 51.

⁸⁸ ประสงค์ สุขุม.จากยมราชถึงสุขุมวิท เหตุการณ์ใน 4 รัชกาล (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 380.

ตามเป็นเพื่อนไปด้วย⁸⁹ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณ ซึ่งได้เดินทางไปเรียนในประเทศอังกฤษเมื่อกลับเข้ามาเมืองไทยก็ต้องปฏิบัติตามกฎของสังคมในการห้ามไม่ให้สตรีรุ่นสาวเดินทางหรือปรากฏตัวในที่สาธารณะเพียงลำพัง⁹⁰

ส่วนในเรื่องโอกาส การเข้าสมาคมที่ทำให้ผู้หญิงได้มีโอกาสทำความรู้จักกับเพศตรงข้ามก่อนที่จะเลือกคู่ครองนั้นท่านผู้หญิงดุขฎิ มาลากุล เล่าไว้ว่าการฝึกหัดให้นักเรียนของโรงเรียนราชินีทดลองปฏิบัติในการสมาคมเปิดร้านขายอาหารทำให้ได้พบกับหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ซึ่งเป็นคู่ครองของท่านเป็นครั้งแรก

...เมื่อฉันเรียนอยู่ชั้นมัธยม 3 โรงเรียนราชินีได้มีโครงการจัดให้นักเรียนทำอาหารขายที่ชั้นล่างของตึกเรียนริมถนนด้านข้างโรงเรียน...ผลที่ได้ไม่มีใครน่าพึงพอใจนักเพราะปรากฏว่าพวกหนุ่มๆซึ่งสมัยนั้นหาโอกาสใกล้ชิดกับสาว ๆ ได้ยากได้ถือโอกาสเข้ามาเป็นลูกค้าในร้านอาหารของโรงเรียนราชินี ส่วนนักเรียนนั้นเล่าผู้ใดมีพี่น้องผู้ชายก็ขอร้องกันให้พาเพื่อนมารับประทานอาหารกลางวันที่ร้านของโรงเรียนในวันที่ชั้นของตนเป็นเวรขายอาหาร...พี่ป้าพาเพื่อนมา 3 คนและคนหนึ่งในสามคนนั้นคือ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ...และเป็นครั้งแรกที่ฉันมีโอกาสวิสาสะกับเด็กผู้ชายที่มีได้เป็นพี่น้องสนิทโดยตรง...⁹¹

และเมื่อหม่อมหลวงปิ่น สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศกลับมาท่านผู้หญิงมีโอกาสดังกล่าวได้พบกับหม่อมหลวงปิ่นอีกครั้งในงานศพของพี่ชาย ท่านผู้หญิงได้ช่วยต้อนรับแขกสนทนา โดยเฉพาะกับหม่อมหลวงปิ่น ซึ่งต่อมาได้แต่งงานกัน⁹²

พระพิศาลสุขุมวิท บุตรชายเจ้าพระยายมราชเป็นนักเรียนนอกอีกท่านหนึ่งที่เลือกคู่เพราะความชอบพอคุณพระสวณคุณพระโสภณฯ ภายหลังจากการที่พูดคุยกัน เนื่องจาก

⁸⁹ มณี สิริวรสาร, ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1, หน้า 102.

⁹⁰ รุท อดัทธ์ ไนท์, "บันทึกท่านหญิง(The Treasure On The Story Of Rudivoravan Princess Of Siam)," แปลโดย แก้วสุวรรณ, กรุงเทพธุรกิจ(จุดประกาย) (21 กันยายน 2541): 4.

⁹¹ ดุขฎิ มาลากุล, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน, หน้า 20.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

คุณฉะบอบ ออกมาต้อนรับและสนทนากับพระพิศาลฯ ระหว่างที่รอคุณพระโสภณฯ แต่งตัว พระพิศาลฯ สุขุมวิทิตในขณะนั้นอายุ 28 ปี ยังไม่มีบรรดาศักดิ์คงยังเป็นนายประสบ สุขุม ชายโสดนักเรียนนอกส่วนหลานสาวคุณพระโสภณ คือคุณฉะบอบอายุ 19 ปี ในสมัยนั้นเป็นที่เลื่องลือว่าเป็นคนสวยมาก การสนทนาก็ได้มีสาระสำคัญมากนัก แต่พระพิศาลฯ สุขุมวิทิตรู้สึกว่าคุณฉะบอบ แม้ว่าจะยังเป็นเด็กสาวอยู่แต่สามารถหาเรื่องสนทนาได้โดยไม่ทำให้น่าเบื่อ การสนทนาของคุณฉะบอบได้แสดงแววจลาดให้พระพิศาลฯ เกิดความสนใจในเรื่องต่างๆ ที่ได้สนทนาและเกิดความสนใจในตัวคุณฉะบอบขึ้นมาทันที⁹³

นอกจากนี้ยังมีกรณีของคุณหญิงจินดารักษ์ (เสมอใจ สวัสดิชุต) หรือเจ้าของนามปากกา “ชั้นฟลาวเวอร์” นักเขียนสตรีในสมัยนั้นก็เป็นสตรีอีกท่านหนึ่งที่มีโอกาสเลือกคู่จากการสมาคมเล่นกีฬาและการจัดงานปาร์ตี้ที่บ้าน คือ ในสมัยที่เป็นนางสาวเสมอ อมาตยกุลนั้นมารดาของคุณหญิงได้สร้างคอร์ตแบดมินตันที่บ้าน ระยะเวลาที่มีญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดมาร่วมเล่นกัน ต่อมาอาสาได้ชวนให้น้องชายคือหลวงจินดารักษ์ (จำลอง สวัสดิชุต) ซึ่งเพิ่งเดินทางกลับมาจากต่างประเทศมาร่วมเล่นด้วย และในไม่ช้าคุณหลวงก็ได้ขอพบกับคุณเสมอใจ⁹⁴

นอกจากนี้สตรีบางคนเริ่มเรียกร้องสิทธิในการเลือกคู่ครองด้วยตนเองและปฏิเสธการแต่งงานแบบคลุมถุงชน เช่น หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณที่ปฏิเสธการแต่งงานที่ผู้ใหญ่จัดหาให้⁹⁵ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะหม่อมหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณ ทรงได้รับการศึกษามาจากตะวันตก และนิยมในประเพณีการเลือกคู่ครองของสตรีตามธรรมเนียมของประเทศอังกฤษ⁹⁶

ในงานของดอกไม้สด (หม่อมหลวงบุบผา นิมมานเหมินท์) ได้แสดงทัศนคติในเรื่องการเลือกคู่ครองของผู้หญิงสมัยใหม่ว่า ผู้หญิงเริ่มที่จะปฏิเสธการแต่งงานแบบคลุมถุงชน และต้องการเลือกคู่ครองด้วยตนเองมากขึ้น⁹⁷ ดังเช่น มยุรี ตัวละครในเรื่อง ศัตรูของเจ้าหล่อน ซึ่งปฏิเสธการคลุมถุงชน⁹⁸ นอกจากนี้ในงานวรรณกรรมเรื่อง นี่แหละโลก ก็สะท้อนให้เห็นถึง

⁹³ ประสงค์ สุขุม, จากยมราชถึงสุขุมวิท, หน้า 379 - 380.

⁹⁴ ลาวัญย์ โชตามระ, ผู้หญิงระดับยอด, หน้า 134 - 135.

⁹⁵ รุท อัดท์ส ไนท์, “บันทึกท่านหญิง (The Treasure On The Story Of Rudivoravan Princess Of Siam)”, หน้า 4.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁷ เอมอร นิธิบุรุษ, ทัศนะทางสังคมในนวนิยายไทยสมัยรัชกาลที่ 7 (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป, 2539), หน้า 172.

⁹⁸ ดอกไม้สด, ศัตรูของเจ้าหล่อน (พระนคร: แพรวพิทยา, 2514), หน้า 172.

ความนิยมในการเลือกคู่ครองของคนในสังคมในช่วงระยะเวลาดังกล่าวที่ว่า ผู้ชายจะมองหาคู่ครองจากโอกาสในการเข้าสมาคม ทั้งในงานเลี้ยงและการเล่นกีฬากลางแจ้ง และสนใจผู้หญิงที่มีความรู้สามารถสนทนาในเรื่องต่างๆ ได้ในขณะเดียวกัน ก็ยังให้ความสำคัญกับความสวยงามของผู้หญิง ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า

...เขานิกรชอบคำพูดของหล่อน ซึ่งเห็นว่าเป็นคำตรงไปตรงมา มีโวหาร แต่ฟังง่าย และมีความหมายควรแก่ความสนใจของผู้ฟัง แต่นิกรำคาญที่ผู้พูดไม่มีจริตอันควรแก่หญิงสาวเป็นเครื่องประกอบถ้อยคำ น้ำเสียงเสียบ้างเลยแม้แต่น้อย และรู้สึกเคืองเมื่อตรวจไม่พบ ความพิถีพิถันในการแต่งกายของหล่อน...เครื่องแต่งกายที่หล่อนสวมใส่อยุ่ที่นั่นเหล่า ก็ปิดบังสัณฐานและสัดส่วนแห่งร่างกายที่ควรรอดเสียจนสิ้น ไม่เหลือไว้เป็นที่เร้าตาเร้าใจเสียบ้างเลย...⁹⁹

และผู้หญิงที่มีโอกาสในการร่วมวงสมาคมก็จะให้ความสำคัญพิถีพิถันในการแต่งกายที่สวยงามเพื่อเป็นเครื่องดึงดูดใจในที่สมาคมเช่นกัน

...งานสมาคมที่จัดขึ้นสร้างความสนุกสนานในการเตรียมตัวให้กับหญิงสาว จินตนาปรารถนาให้หล่อนสวยที่สุดในเครื่องแต่งกายที่หล่อนเชื่อว่าจะส่งเสริมความงามของหล่อนในหมู่คนนับร้อย แม้แต่ศัลยาก็ปรึกษากับพยาบาลอยู่หลายวันในการเลือกแบบเสื้อราตรีและเลือกสีแพรที่จะเหมาะแก่ผิวเนื้อของหล่อน...¹⁰⁰

งานสังสรรค์ของคนชั้นสูง เช่น งานฤดูหนาวและการตากอากาศที่หัวหินทำให้เกิดการสมาคมระหว่างผู้ชายและผู้หญิง ทำให้งานสังสรรค์ต่างๆ ที่ถูกจัดขึ้น “กลายเป็นสถานที่เลือกคู่อีกด้วย”¹⁰¹ ในขณะเดียวกันการสมาคมก็เปิดโอกาสให้สตรีชั้นกลางที่ต้องการเลื่อน

⁹⁹ ดอกไม้สด, นี้แหละโลก (พระนคร: แพร์พิทยา, 2505), หน้า 450.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 620.

¹⁰¹ ดอกไม้สด, นิจ (พระนคร: คลังวิทยา, 2496), หน้า 135.

พาดัวเข้ามาสู่วงสมาคมเพื่อเปิดโอกาสให้ชนชั้นสูงได้มีโอกาสเลือกคู่ ซึ่งจะเห็นว่าคนชั้นกลางเป็นกลุ่มแรกที่ตอบรับค่านิยมการเข้าสมาคม และสนับสนุนให้บุตร-ธิดาของตนให้ได้รับการศึกษาซึ่งเป็นโอกาสแรกในการสมาคม เมื่อได้รับการศึกษาในลักษณะเดียวกับที่สังคมต้องการแล้วคนชั้นกลางจึงมีโอกาสเข้ามามีที่ทางของตนร่วมสังคมเดียวกับคนชั้นสูง โอกาสของสตรีชั้นกลางในการเขยิบฐานะทางชนชั้นจึงมีมากขึ้น

4.3.2 การเข้าสมาคมกับโอกาสการพัฒนาความรอบรู้ของสตรี

ผลจากโอกาสในการเข้าสมาคม เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สตรีบางกลุ่มที่มีความสนใจเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคม มีโอกาสพัฒนาความคิดความสนใจของตนโดยการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับผู้มีความรู้ในที่สมาคม

งานของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เรื่อง *ความสำเร็จและความล้มเหลว* ได้แสดงทัศนคติเรื่องประเด็นในการสนทนาของสตรีสมัยนั้นว่า สตรีส่วนมากยังนิยมพูดคุยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน การเปรียบเทียบแข่งขันเพื่อชิงความเด่นความสวยในวงสังคม เช่นเรื่องการแข่งขันแต่งกายซึ่งมักจะวิจารณ์และนิทากันเป็นต้นว่า "ทำไมแต่งตัวสวยงามจัง ไม่สมกับผิวพรรณทำให้ดูซีดๆไม่เหมือนคุณ...นั่นเขาดูสดใสอยู่เสมอ"¹⁰² ส่วนสตรีที่สนใจการศึกษาแบบใหม่และชอบเรียนหนังสือก็จะถูกวิพากษ์วิจารณ์จากญาติผู้ใหญ่ด้วยคำพูดที่ว่าเรียนมากเกินไปสุดท้ายก็มักจะจบลงด้วยประโยคที่ว่า "ถูกผู้หญิงเรานะ อะไรๆ ก็ไม่สำคัญเท่าการเรียนจะเรียนอะไร ไปๆมันก็ไกวเปล"¹⁰³ ซึ่งเป็นความรู้สึกของคนในสมัยนั้นว่า แม้ให้ผู้หญิงได้เรียนหนังสือไปสุดท้ายก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์เพราะต้องออกมาเป็นแม่เรือน ม.ล.บุญเหลือบันทึกไว้ว่า ประเด็นดังกล่าวที่ผู้หญิงในสมัยนั้นพูดคุยกันเป็นเรื่องที่ท่านไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก ประเด็นที่ท่านสนใจก็คือในเรื่องของการพูดคุย ในเรื่องของผู้ชายพูดคุย อาทิในเรื่องของการสงคราม การรับราชการ การประกอบอาชีพ ซึ่งตัวท่านเองมีความสนใจในเรื่องดังกล่าว ดังที่ท่านบันทึกไว้ว่า

¹⁰² บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *ความสำเร็จและความล้มเหลว*, พิมพ์ครั้งที่ 2

(กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย , 2516), หน้า 57.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

...ถ้ามีงานประชุมญาติมิตรโดยมากที่บ้านข้าพเจ้าเอง หรือในการเดินทางไปต่างจังหวัดซึ่งเป็นโอกาสที่คนจะจับกลุ่มคุยกัน ข้าพเจ้าไปนั่งฟังผู้ชายรุ่นใหญ่คุยกัน...ที่เป็นเช่นนั้นเพราะข้าพเจ้าคุ้นกับการฟังผู้ชายคุยกัน...การสนทนาของท่านเหล่านั้นก็เป็นเรื่องที่คุณหญิงตามธรรมดาเขาไม่ค่อยคุยกัน คือเรื่องราชการ มีเรื่องอาชีพของราษฎร ...¹⁰⁴

ท่านผู้หญิงดุขฎิ มาลากุลบันทึกไว้เช่นกันว่าเมื่อ หลวงกฤษณามรพัทธ ซึ่งเป็นนักเรียนนอก ได้มาติดพันพี่สาวของท่านผู้หญิง ท่านผู้หญิงก็เป็นผู้ร่วมวงสนทนาต้อนรับด้วยเสมอและเมื่อคุ้นเคยกับคุณหลวงมากขึ้นก็มีเรื่องสนทนากันในประเด็นเกี่ยวกับ กิจการบ้านเมืองการเงิน และการสังคม¹⁰⁵ ซึ่งเป็นประเด็นที่ท่านผู้หญิงชอบสนทนากับบิดาและพี่ชายเช่นกัน หากในสมัยนั้นผู้หญิงยังไม่นิยมสนทนาในหัวข้อดังกล่าว

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสตรีเหล่านี้มาจากการให้โอกาสทางการศึกษา และการให้โอกาสผู้หญิงได้เข้าร่วมสมาคมกับผู้ชาย ทำให้เกิดกระบวนการในการพัฒนาความคิดและการแสวงหาความรู้จากบทสนทนาที่ได้พูดคุยในที่สมาคม เช่น ผู้หญิงอย่าง ศัลยา ในเรื่องนี้แหละโลกที่สนใจในงานศิลปะและสามารถพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องงานศิลปะกับดนตรี ในงานเลี้ยงสมาคมระหว่างหญิงชาย ซึ่งบทสนทนาของศัลยาได้สร้างความประหลาดใจให้กับคู่สนทนาที่เป็นผู้ชายอย่างมาก ดังที่ผู้แต่งบรรยายไว้ว่า

...ทวิชมองดูหล่อนอย่างสนเท่ห์...เมื่อศัลยาถามเขาว่าแรฟโซดี ของ Franz List นะหรือคะ... คุณรู้จัก List ดิหรือ?...อัยไม่รู้จักดิหรือ รู้แต่ว่าแกแต่งเพลงทำนอง Rhapsody...¹⁰⁶

นอกจากนั้นในสมัยที่นิยมส่งเสริมให้ผู้หญิงได้เรียนภาษาต่างประเทศเพื่อการสมาคม ทำให้ผู้หญิงไทยหัวก้าวหน้าบางคนมีความรู้ในการใช้ภาษาต่างประเทศได้ดี และมีผู้หญิงบางคนเริ่มแปลนวนิยายภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย และตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์ เช่น ศ.ร. หรือหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี ผู้แปลเรื่อง เตีลมา ท่านหญิงได้เรียนวิชาภาษาอังกฤษ

¹⁰⁴ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *ความสำเร็จและความล้มเหลว*, หน้า 42.

¹⁰⁵ ดุขฎิ มาลากุล, *ชีวิตคนห้าแผ่นดิน*, หน้า 51.

¹⁰⁶ ดอกไม้สด, *นี้แหละโลก*, หน้า 666 - 668.

และมารยาทการเข้าสมาคมจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง โดยเป็นนักเรียนประจำจนมีพระชันษา ได้สิบห้าจึงได้ลาออก ท่านหญิงจึงได้นำวิชาความรู้ทางด้านภาษาต่างประเทศมาทดลอง แปลนวนิยายภาษาต่างประเทศ¹⁰⁷ เช่นเดียวกับ คุณหญิงจินดารักษ์ (เสมอใจ สวัสดิชูโต) เจ้าของนามปากกา “ซันเฟลาเวอร์” ซึ่งได้รับการอบรมจากโรงเรียนสุนันทาลัยและจากมารดา คือ คุณหญิงตระกูล ซึ่งมีความสามารถทั้งภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส คุณหญิงตระกูลได้ฝึกหัดให้ธิดาช่วยในการรับแขกทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เวลามีแขกมาติดต่อก็จะให้ร่วมนั่งอยู่ในวงสนทนาเป็นการหัดการสมาคม อีกทั้งยังฝึกให้เป็นเลขานุการส่วนตัวในการติดต่อทางโทรศัพท์กับชาวต่างประเทศทำให้คุณหญิงจินดารักษ์มีความเชี่ยวชาญในด้านภาษาเป็นอย่างดี ดังนั้นเมื่อหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมรได้ชวนให้แปลหนังสือ คุณหญิงจึงเริ่มแปลนวนิยายและใช้นามปากกาว่าซันเฟลาเวอร์¹⁰⁸

4.4 การเข้าสมาคมกับการปรับเปลี่ยนการแต่งกายสตรี

ความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม “การเข้าสมาคม” ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการแต่งกายต่อสตรี เพราะการแต่งกายของสตรีมีความสัมพันธ์กับบทบาทใหม่ของสตรีในเรื่อง “การเข้าสมาคม” ไม่ว่าจะเป็นการต้อนรับแขก หรือการออกงานสมาคมในที่สาธารณะ บทบาทเหล่านี้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเกิดการแต่งกายแบบใหม่ และทำให้การแต่งกายแบบใหม่ได้รับความนิยมในวงกว้างยิ่งขึ้นตามลำดับ

ดังบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี” ทรงแสดงพระราชดำริว่าการแต่งกายที่ถูกต้องของสตรีจะเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งที่แสดงว่าสยามเข้าสู่ความเป็นอารยประเทศ ทรงแสดงพระรายนิยมว่าผู้หญิงควร “นุ่งขึ้น ฟันขาว และเกล้ามวย”¹⁰⁹ จากการศึกษาของสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา กล่าวว่าการเปลี่ยนการแต่งกายของสตรีในสมัยนี้ น่าจะเป็นเพราะมีพระราชประสงค์ให้การแต่งกายของสตรีไทยปรับเปลี่ยนใกล้เคียงกับการแต่งกายของสตรีตะวันตกมากขึ้น ขณะ

¹⁰⁷ มารี คอเรลลี, เต็ลมา, เรียบเรียงโดย ศ.ร., (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน, 2528), หน้า 10 -11.

¹⁰⁸ ลาวัญย์ โชติามระ, ผู้หญิงระดับยอด, หน้า 128 - 130.

¹⁰⁹ รามจิตติ, เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี (สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, 2534), หน้า 6.

เดียวกันก็ยังมีหลักฐานของการคงความเป็นไทยไว้ด้วย เช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน ด้วยเหตุนี้จึงทรงสนับสนุนให้สตรีไทยนุ่งซิ่นซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับกระโปรงของสตรีชาวตะวันตก มากกว่าโจงกระเบนซึ่งดูคล้ายคลึงกับกางเกงของบุรุษ ทั้งนี้การนุ่งผ้าซิ่นก็เป็นเครื่องแต่งกายพื้นเมืองของสตรีไทยในภาคเหนือและภาคอีสานอยู่แล้ว การไว้ผมยาวก็ทำให้ทรงผมของสตรีไทยใกล้เคียงกับสตรีตะวันตกมากกว่าทรงดอกกระพุ่มซึ่งใกล้เคียงกับทรงผมของบุรุษ ทั้งการไว้ผมยาวจนเกล้ามวยได้ก็เป็นทรงผมซึ่งเป็นที่ยอมรับของสตรีในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาแต่ดั้งเดิม ทั้งยังเป็นทรงผมของสตรีในสวนกลางก่อนสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ สุวดีตั้งข้อสังเกตว่า ในการสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมบางประการนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอ้างแบบอย่างจากตะวันตกตามแนวคิดเรื่องความก้าวหน้าของสังคม ดังเช่นในเรื่องการสนับสนุนให้สตรีไว้ผมยาวนั้นทรงกล่าวว่าชาวตะวันตกได้วิพากษ์วิจารณ์การตัดผมสั้นของหญิงไทยเป็นอย่างมาก¹¹⁰

ดังนั้นจึงมีการปรับเปลี่ยนการแต่งกายสตรีในโอกาส “เข้าสมาคม” ตามพระราชานิยมคือสตรีเปลี่ยนมานุ่งผ้าซิ่นใหม่ที่มีเชิงตามแบบผ้าทางเหนือ แบบเสื้อเปลี่ยนไปเป็นเสื้อคอกว้างซิ่นและแขนสั้นประมาณต้นแขน ทรงผมนั้นหากไม่เกล้ามวยก็ตัดเป็นผมยาวเสมอคอหรือที่เรียกว่า “ผมบ๊อบ” ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายมีทั้งผู้สนับสนุนและผู้คัดค้าน ผู้คัดค้านบอกว่าการไว้ผมยาวของสตรีไม่เป็นการสุภาพ¹¹¹ การแต่งผ้าซิ่นก็เหมือนคนในชาติอื่นที่มีอารยธรรมด้อยกว่า ส่วนผู้ที่เห็นด้วยก็บอกว่าเป็นสิ่งที่ดีจริงเพราะการแต่งกายที่ถูกต้องจะเป็นการแสดงควมมีอารยธรรมอย่างหนึ่ง เช่น บทความที่พิมพ์ลงใน *ดุสิตสมิต* ว่า “การแต่งตัวของผู้หญิงตามความเห็นของข้าพเจ้า การเปลี่ยนจากนุ่งผ้าโจงกระเบนเปนนุ่งซิ่นนั้นเป็นของดีจริงๆ เหมาะจริง”¹¹² หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณ ก็ได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องเครื่องแต่งกายไว้ว่าการนุ่งผ้าซิ่นนี้สะดวกและเหมาะสมที่สุด เช่นกัน¹¹³

¹¹⁰ ดูรายละเอียดใน สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สมัยใหม่เริ่มใส่เสื้อ” ใน *การแต่งกายสตรีกับเหตุการณ์ทอผ้าในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 53 - 84 .

¹¹¹ *ดุสิตสมิต* 15,174 (20 พฤษภาคม 2465).

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

¹¹³ รุท อัดท์ส ไนท์, “บันทึกท่านหญิง(The Treasure On The Story Of Rudivoravan Princess Of Siam)”, หน้า 4.

ในเรื่องการแต่งกายและทรงผมของสตรีในระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2461 - 2475 ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในสังคมเป็นอย่างมาก และสตรีไทยในสมัยนั้น ก็มีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายอยู่ตลอดเวลา คือ ในระยะแรกเป็นไปตามพระราชนิยม ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อมาในสมัยหลังก็เปลี่ยนแปลงตามกระแสแฟชั่นที่เห็นจากแคตาล็อกจากต่างประเทศ¹¹⁴ ท่านผู้หญิงดุขฎิ มาลากุล ได้กล่าวถึงการแต่งกายของแม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

...ทรงมีพระราชนิยมให้สตรีไว้ผมยาวคุณแม่ก็อุตสาอดหมากลงบ้างและขัดฟันซึ่งเคยดำด้วยคราบน้ำมากนั้นเสียจนขาวเพื่อให้รับกับผมยาวที่คุณแม่ยินดีไว้ตามพระราชนิยม เมื่อทราบข่าวโปรดให้สตรีนุ่งผ้าจีน หรือกระโปรงคุณแม่ก็ปฏิบัติตามพระราชนิยม ...¹¹⁵

ส่วนหม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์ ได้บรรยายการแต่งกายของสมเด็จพระเจ้าฟ้านิมิตนาถलगกรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี ในคราวเสด็จไปร่วมโต๊ะเสวยกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า ทรงผ้าจีนยกไหมทองสีเขียวอ่อนยอดดอง ฉลองพระองค์ลูกไม้สีทองปนสีดองอ่อนขับในด้วยแพร่มันเป็นสีเดียวกัน ฉลองพระองค์คอตั้งเรียบ รองพระบาทสันสูงหนังสีทองรับกับกระเป๋าร่างแหทองคำ ไม่โปรดแต่งเครื่องสำอางที่พระพักตร์ - ทรงเครื่องประดับมรกต รัสเซียสีเขียวล้อมเพชรทั้งชุด ทรงพระเกศาผวยน้อยหน้าเพชร¹¹⁶ ซึ่งเป็นการแต่งกายที่ตรงกับพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยนั้น

สตรีชั้นสูงที่เป็นผู้นำแฟชั่นพระองค์หนึ่งคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ฯ กล่าวคือทรงเลือกที่จะฉลองพระองค์โดยผ้าที่มีสีสันสวยงาม แบบเสื้อที่ทรงสวมใส่จะทรงเลือกจากแบบแคตาล็อกที่ดูสวยงามและทันสมัย สำหรับเครื่องประดับนั้นจะทรงเพียงพอสมควร โปรดเฉพาะชิ้นเล็กๆ แบบเก๋ ตามแบบยุโรป ในเรื่องพระเกศาทรงเป็นผู้นำแฟชั่นในเรื่องนี้คือตั้งแต่ทรงพระเยาว์ก็ทรงไว้พระเกศายาวมิได้ก้าวพระเมอาพี และเมื่อเริ่มแรกที่มีการนิยมผมตัดก็ทรง

¹¹⁴ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน เล่ม 2, หน้า 603.

¹¹⁵ ดุขฎิ มาลากุล, คนห้าแผ่นดิน, หน้า 32.

¹¹⁶ หม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์, ชีวิตในวัง เล่ม 1, หน้า 56 - 57.

ทดลองให้หม่อมเจ้าหญิงสุภาภรณ์ ไชยยันต เป็นเจ้าหน้าที่ทำพระเกศา โดยนำเอาคีมไปเผาไฟจนร้อนและนำมาทดลองบนกระดาดาชจนเย็นได้อุณหภูมิพอสมควรจึงใช้คีมนำม้วนพระเกศา¹¹⁷

บันทึกของเจเรียม ลัดพลี นางข้าหลวงในสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายาได้สะท้อนให้เห็นถึงการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อการแต่งกายของสตรีในที่สุดว่าในการตามเสด็จไปงานฤดูหนาวนั้นจะประทานผ้ามาให้ทุกคนต้องนุ่งผ้าขึ้น ใส่เสื้อตัวยาวและรับสั่งถามว่า "วันนี้จะแต่งตัวกันสีอะไร" และได้พระราชทานโบประดับผมตามสีชุดใช้คาดที่หน้า¹¹⁸

ประเด็นเรื่องการแต่งกายสำหรับสตรีในการเข้าสมาคมนั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะการแต่งกายถูกนำมาสื่อเชื่อมโยงกับนัยความทันสมัย ความสวยงามซึ่งหมายถึงโอกาสในการพบคนต่างประเทศในที่สุดโดยเฉพะงานฤดูหนาวซึ่งเป็นงานสมาคมที่หรูหราที่สุดและเป็นโอกาสที่สตรีได้มาโชว์ตัว¹¹⁹ ดังนั้นสตรีทุกคนจึงต้องแต่งกายอย่างสวยงามที่สุดเพื่ออวดโฉมและเลือกคู่กันด้วย¹²⁰งานของหม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณได้สะท้อนให้เห็นถึงความกังวลในการเลือกเครื่องแต่งกายของสตรีรุ่นสาวและการออกงานสมาคมครั้งแรกไว้ว่า

...ฉันเริ่มเป็นสาว... ฉันไม่ได้รับอนุญาตให้ออกปรากฏตัวจนกระทั่งงานฤดูหนาว...ฉันเริ่มกังวลเรื่องการแต่งตัว เรื่องทรงผม..ฉันพิถีพิถันในการเลือกเสื้อผ้ากับผ้าขึ้นเป็นอย่างมาก... ฉันเริ่มรู้สึกตื่นเต้นเมื่อไปถึงบริเวณงานและต้องยืนอยู่ที่บูธนิทรรศการ...¹²¹

¹¹⁷ พระยาอิศรพงศ์พิพัฒน์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอิศรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ล.ศิริ อิศรเสนา)(ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 24 ธันวาคม 2532), หน้า 65.

¹¹⁸ เจเรียม ลัดพลี, ที่ระลึกเนื่องในวันอายุครบ 5 รอบ คุณเจเรียม ลัดพลี, หน้า 28 - 29.

¹¹⁹ รุท อัดทส์ ไนท์, "บันทึกท่านหญิง(The Treasurde One The Story Of Rudivoravan Princess Of Siam)", หน้า 4.

¹²⁰ พระยาอิศรพงศ์พิพัฒน์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ, หน้า56.

¹²¹ รุท อัดทส์ ไนท์, "บันทึกท่านหญิง(The Treasure On The Story Of Rudivoravan Princess Of Siam)", แปลโดย แก้วสุวรรณ, กรุงเทพฯธุรกิจ(จุดประกาย)(1 และ 2 ตุลาคม 2541): 4.

นอกจากพระราชนิยมและแฟชั่นเสื้อผ้าจากต่างประเทศแล้ว กิจกรรมการพักผ่อนในการสมาคมเช่น การเล่นกีฬา หรือการเดินทางไปพักผ่อนตากอากาศชายทะเล ก็มีอิทธิพลต่อการแต่งกายของสตรีด้วย เช่นในการเล่นกอล์ฟและตีเทนนิสก็ต้องแต่งกายให้เหมาะสม หม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายตามกิจกรรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้าวิภาวดีว่า

...ในวังนุ่งกางเกงไม่ได้ ถือว่าเป็นการแต่งกายไม่สุภาพ มีแต่สมเด็จพระองค์น้อย ทรงกางเกงขายาว ทุกวันตอนบ่ายที่จะเสด็จไปทรงกอล์ฟที่สนามราชตฤณมัย ผู้ตามเสด็จไปด้วย คือ ม.จ.หญิงอรอุษา ซึ่งนุ่งกางเกงขายาวได้เพราะโปรดให้ไปเล่นกอล์ฟด้วย¹²²

ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรีในการเล่นกีฬากลายเป็นสิ่งที่ได้รับการวิพากษ์จากหนังสือพิมพ์ในขณะนั้นว่า สตรีควรจะมีการแต่งกายอย่างไรในการเล่นกีฬา ซึ่งต่อมากการแต่งกายของสตรีในการเล่นกีฬากลายเป็นเรื่องสำคัญ เพราะการสมาคมในขณะนั้นตามบ้านชนชั้นสูงมักจัดให้มีการเลี้ยงน้ำชาตอนบ่ายและเชิญแขกมาร่วมตีเทนนิส การแต่งกายจึงเป็นเรื่องสำคัญของสตรีที่จะแต่งกายให้สวยงามเพื่อไปปรากฏตัวมากกว่าการแต่งกายเพื่อเล่นกีฬาอย่างจริงจัง ซึ่งงานวรรณกรรมเรื่อง นี้แหละโลก ของ ดอกไม้สด สะท้อนภาพการแข่งขันการเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกายแบบสมัยนิยมในการเล่นเทนนิสของสตรี ผ่านบทสนทนาของตัวละครเอกของเรื่องว่า “การแต่งกายเป็นเรื่องที่ต้องแข่งขันกัน ถ้าจะให้เด่นก็ต้องแต่งให้ผิดจากคนอื่น เพื่อที่จะได้อวดผู้ซึ่งตนประสงค์”¹²³

การเดินทางไปพักผ่อนต่างอากาศที่หัวหินเป็นสถานที่สมาคมอีกแห่งหนึ่งในฤดูร้อน¹²⁴ นั้นก็มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรีเช่นกันเพราะที่หัวหินฤดูร้อน นอกจากจะมีเจ้านายและชนชั้นสูงเสด็จแล้ว ชาวต่างประเทศก็นิยมเดินทางมาพักผ่อนที่หัวหินเช่นกัน ซึ่งชาวต่างประเทศในสมัยนั้นให้ความสำคัญกับการแต่งกายที่ถูกต้องกับกิจกรรมและสถานที่เป็นอย่างมากคือมีชุดว่ายน้ำ ชุดล้าลองในการเดินเล่น และชุดดินเนอร์สำหรับรับประทานอาหาร

¹²² ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์, ชีวิตในวัง เล่ม 2, หน้า 73.

¹²³ ดอกไม้สด, นี้แหละโลก, หน้า 182-184.

¹²⁴ ดุสิตสมิต (13 พฤษภาคม 2465).

อาหารค่ำตอนกลางคืน ดั่งนั้นไฮเตลหัวหินซึ่งเป็นที่พักของชาวต่างประเทศ จึงมีบรรยากาศที่ เรียบร้อยชาวต่างประเทศจะแต่งกายสากลตามกาลเทศะถูกแบบแผนใน "การเข้าสมาคม" อย่างเช่น ในห้องอาหารมือเช้า มื้อกลางวัน ผู้ชายหากไม่สวมเสื้อชั้นนอกแต่ก็ต้องมีผ้าผูกคอ หากนุ่งกางเกงขาสั้นก็ต้องสวมถุงน่อง รองเท้า ส่วนมือค่ำต้องสวมเสื้อนอกมีเน็คไทหรือหู กระต่าย ผู้หญิงชาวยุโรปก็จะนุ่งกระโปรงยาวแบบเสื้อจะเป็นแบบวิคตอเรียน สวยงามทันสมัย สวมหมวกและถือร่มแพร

ในงานเรื่อง "ราตรีประดับดาวที่หัวหิน" ของ สรศัลย์ พ่างสภา เล่าถึงความจำเป็น ในเรื่องการแต่งกายใน "การสมาคมที่หัวหิน" ช่วงฤดูร้อนไว้ว่า

...ทำไมการแต่งกายจึงต้องเป็นพิธีการ ดิกรอบเข้มงวด... คำตอบ คือ ชาวยุโรปที่ไปพักผ่อนมิไม่รู้กษัตริย์ อยู่ในวงการทูต วงการราชการทั้งไทยและฝรั่ง... จึงจำเป็นต้องวางตัวรักษาปมต่าง ๆ ของตนและของชาติไว้ จะต้อยน้อยหน้ากันไม่ได้ เป็นที่รู้จักกันอยู่แล้วว่า วงการทูต การค้าต่างประเทศในเมืองไทยนั้น ต่างชิงดีชิงเด่น กินเหลื่อมกันคู่กันอยู่...¹²⁵

ดั่งนั้น สุภาพสตรีไทยรวมทั้งสุภาพบุรุษชั้นสูงที่นิยมไปตากอากาศสมาคมหัวหินในช่วงระยะเวลาดังกล่าว จึงต้องแต่งกายให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมในช่วงนั้น ฉะนั้นสตรีชั้นสูงที่เดินทางไปพักผ่อนตากอากาศที่หัวหินหัวหิน จึงแต่งกาย 2 แบบ คือกลุ่มสตรีรุ่นเยาว์ อายุ 22 ปีลงมา ก็จะนุ่งชิ้นใหม่ ชิ้นฝ้าย ต่างก็ใช้เสื้อแบบใกล้เคียงกัน มีทั้งแขนสั้น แขนยาว แขนกุด ทรงผมเปลี่ยนจากดอกกระพุ่มเป็นผมยาวเกล้ามวยหรือตัดสั้นประเป๋า ต่อมาก็มีทรงซิงเกิล ทรงบ๊อบ และบางคนนุ่งกระโปรงแบบยุโรป ส่วนที่อายุ 30 ปีขึ้นไปนั้นเป็นพวกอนุรักษนิยมก็ยังนุ่งผ้าโจงกระเบน¹²⁶

หนังสือที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช 2468 ได้พิมพ์ภาพรูปสตรีในการแต่งกายด้วยผ้าชิ้นและไว้ผมยาว ไว้และบรรยายได้ภาพไว้ว่า "...สามสตรีผู้ไว้ผมยาวตามประเพณีใหม่สำหรับรัชกาลที่ 6 นับเป็นรัชสมัยงามตระการตรงข้ามกับการไว้ผมตัดอย่างโบราณ..." และบรรยายเป็นภาษาอังกฤษว่า A CHARMING TRIO

¹²⁵ สรศัลย์ พ่างสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2538), หน้า 25.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25 - 28.

ILLUSTRATIVE OF THE LATE REIGN'S NEW DEPARTURE IN ENCOURAGING THE COIFFEURE, AS. OPPOSED TO THE PREVIOUS UNIVERSAL "CROPPING" และมีรูปสตรีในการแต่งกายชุดผ้าชีนบรรายยได้ภาพว่า รูป LADY ROBED IN THE PASSIN (เครื่องแต่งกายสุภาพสตรี พ.ศ. 2464 - 2465 นุ่งชีน)¹²⁷ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระทัยในการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรี เพราะแต่เดิมการแต่งกายของสตรีถูกวิพากษ์วิจารณ์จากตะวันตก ดังนั้นในหนังสือที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑสถานลุมพินี ซึ่งมีพระประสงค์ที่จะให้ชาวต่างประเทศรับรู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองและมีอารยธรรมของชาติสยามจึงได้ตีพิมพ์ภาพดังกล่าวพร้อมทั้งคำบรรยายภาษาอังกฤษไว้ด้วย¹²⁸

ในหน้าหนังสือพิมพ์ก็มีบทความในหัวข้อเรื่อง "สตรีแต่งตัวเพื่ออะไร"¹²⁹ ตอบได้การวิพากษ์วิจารณ์การแต่งกายของสตรีในขณะนั้น ดังนั้นบทความนี้จึงตอบได้ว่าการแต่งกายเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่จะแสดงถึงความมีอารยธรรมและทันสมัยของชาตินั้น เมืองใดที่มีความเจริญมากสตรีในเมืองนั้นมักแต่งกายทันสมัย ในประเทศตะวันตกก็มีเมืองเซียงไฮ้ โตเกียว สิงคโปร์ และกรุงเทพฯ เป็นต้น¹³⁰ ดังนั้น การแต่งกายของสตรีไทยจึงต้องแต่งกายให้ เก่า ทันสมัย ตามความนิยมของโลก โดยนิยมการสวมเสื้อแขนสั้น การตัดผมซิงเกิล และการนุ่งผ้าชายสูง ใกล้เคียง ซึ่งได้กลายเป็นสิ่งที่นิยมของสตรีไทยทั่วไปทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ ดังเป็นที่นิยมชมชอบของสตรีทุกภาคโลกที่รุ่งเรืองขณะนั้นแล้ว

บทความในหนังสือพิมพ์มีส่วนสำคัญในการชักจูงให้สตรีชั้นสูงและสตรีชั้นกลางมีค่านิยมในการแต่งกายแบบใหม่เพื่อการสมาคม ดังเช่นบทความที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สตรี มีความตอนหนึ่งว่า

...ขอให้เพื่อนสตรีทั้งหลาย จงถือเอาว่าการแต่งกายให้ถูกต้องตามสมัยนิยมเป็นข้อสำคัญ จะนุ่งหมาก็ให้ถูกต้องตามสมัย ซึ่งเขานิยมกันอยู่โดยมากเขานิยมกันอย่างไร ต้องอาศัยสังเกตอยู่เสมอว่าใครเขาตัดเสื้อชนิดใหม่อย่างไร แลเสื้อชนิดของ

¹²⁷ หนังสือที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑสถานลุมพินี พระพุทธศักราช 2468. หน้า 127.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 209.

¹²⁹ สยามยุพดี (24 ธันวาคม 2471), หน้า 3.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

เราที่มีอยู่เขาใช้กันหรือไม่ ถ้าเขาไม่ใช้แล้วก็แปลว่าเสื้อแฟชั่น
ตัวนั้นเขาเลิกใช้กันแล้ว...¹³¹

ภาพสะท้อนการแต่งกายของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจาก
งานวรรณกรรมเรื่อง **สี่แผ่นดิน** คือการที่ **ประไพ** ลูกสาวของ **แม่พลอย** ก็แต่งกายด้วยผ้าจีน
ใส่เสื้อแบบฝรั่งด้วยเช่นกัน

...การแต่งตัวของเด็กสาวรุ่นนี้เป็นแบบเดียวกันหมด คือตัด
หมับอบ หยิกหมับ นุ่งจีนสี่เดียวกันทั้งผืน ไม่มีเชิง ไม่มีลาย...ใส่
เสื้อแบบฝรั่งเปิดมาจากหนังสือแบบเสื้อ...ผ้าจีนยาวและเสื้อที่
ยังมีแขนอยู่บางก่อนแต่นานวันเข้า ผ้าจีนที่นุ่งนั้นก็เริ่มหดสั้น
เข้าตามกระโปรงหม่อมและสั้นขึ้นทุกวัน...ส่วนเสื้อที่นิยมใส่
กันนั้นก็กลายเป็นแบบฝรั่งจากเมืองนอกแท้ คือเสื้อไม่มีแขน
ไม่มีเอว ปล้อยเป็นรูปกระบอกทรงหลวมๆยาวเลยสะโพกลง
มา...¹³²

นอกจากนี้สตรีที่จบการศึกษาจากต่างประเทศก็เป็นผู้นำแฟชั่นการแต่งกายเข้ามาด้วย
เช่น หม่อมเจ้าหญิงเรจินดาแจรงชายาของหม่อมเจ้าไชแสง รัชพัฒน์ ซึ่งท่านผู้หญิงมณี สิริวร
สาร บรรยายไว้ในสมัยนั้นท่านหญิงทรงไว้พระเกศาเป็นบ๊อบตัดสั้นและหัวแหลมออกมาทั้ง
สองข้างหู ทรงกระโปรงสั้นสีดำ ทรงเป็นสตรีสมัยใหม่ที่ล้ำยุคยิ่งกว่าผู้ใด¹³³ และนอกจากนั้น
ท่านผู้หญิงมณียังได้บรรยายถึงการแต่งกายของครูที่จบมาจากฝรั่งเศสว่าชอบใส่รองเท้าส้นสูง
ประมาณ 2 นิ้วมีรองเท้าส้นสูงจากต่างประเทศหลายสิบคู่สีต่างๆ ใส่สลับเปลี่ยนตามวัน¹³⁴

โฆษณาที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้สินค้าฟุ่มเฟือยเช่นเครื่องประดับ เสื้อผ้าของใช้สตรี น้ำ
หอม เครื่องสำอาง ฯลฯ เป็นที่นำสนใจ โฆษณาเหล่านี้เป็นของห้างร้านใหญ่ซึ่งเป็นที่นิยม
จับจ่ายสินค้าของบรรดาชนชั้นสูง เช่น จาตุรงค์อาภรณ์ ตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุง โฆษณาขาย

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

¹³² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน เล่ม 2, หน้า 603.

¹³³ มณี สิริวรสาร, ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1, หน้า 46-47.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

เครื่องแต่งกาย ชุดราตรี ทั้งของบุรุษและสตรีสำหรับเที่ยวงานสวนลุมพินีในปี พ.ศ.2468 ซึ่งเครื่องแต่งกายมีราคาสูงถึงชุดละ 5.90 บาท เป็นต้น¹³⁵

4.5 ปฏิกริยาที่มีต่อพฤติกรรม“การเข้าสมาคม”ของสตรี

เมื่อสังคมตอบรับและนำค่านิยม “การเข้าสมาคม” มาให้สตรีปฏิบัติ ผลกระทบจากแนวคิดดังกล่าวทำให้สตรีบางกลุ่มมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากวิธีปฏิบัติตนที่นิยมกันในสมัยจารีต ผู้ที่ยังยึดมั่นในค่านิยมแบบจารีตบางคนจึงมีปฏิกริยาในเชิงไม่เห็นด้วยกับการที่สตรีบางคนได้นำแนวทางการใช้ชีวิตแบบตะวันตกมาปฏิบัติใช้จนเกินขอบเขต เห็นได้จากคำวิพากษ์วิจารณ์ที่ไม่เห็นด้วยกับพฤติกรรมของสตรีตามแบบตะวันตกในเรื่องการแต่งกาย การคบเพื่อนต่างเพศ ดังมีบทความที่เขียนเสียดสีถึงพฤติกรรมของสตรีที่แตกต่างไปจากเดิมไว้ว่า

...ในสมัยนี้ ผู้หญิงก็ไม่ใช่เล่นเหมือนกันนะท่าน เขารู้หนังสือเท่าผู้ชาย รู้ภาษาต่างประเทศปานผู้ชาย และบางคนสูบบุหรี่เก่งกว่าผู้ชายอีกนะท่าน อีกอย่าง 1 ในปัจจุบันสมัยนี้ การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งแห่งการศึกษา ลอนเทนนิสเป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานั่น 1 เทียว อีกอย่าง 1 ก็ เต็มใจนี้สำคัญกว่าอื่น ๆ หมัดเต็มใจเป็น เต็มใจเป็นโท หนังสือเป็นตรี ชั่วดีช่างเป็นไร นี่เป็นภาษิตทันสมัยแท้ละท่านโก๋ไหม? ...¹³⁶

นอกจากนี้หนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นเครื่องมือระยะแรกในการแพร่กระจายแนวความคิด “การเข้าสมาคม” ไปสู่กลุ่มผู้มีการศึกษาและคนชั้นกลางในสังคมไทย ก็เริ่มแสดงปฏิกริยาในเชิงไม่เห็นด้วยกับสตรีที่มีพฤติกรรมตามแบบตะวันตกจนเกินขอบเขต มีบทความที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของสตรีว่าสตรีรุ่นสาวเริ่มไม่เชื่อฟังคำสั่งของบิดามารดาละเมิดโอวาทของผู้ใหญ่ คบหาสมาคมกับบุรุษ เอาอย่างประเพณีตะวันตก บทความในหนังสือพิมพ์สตรีเตือนว่าประเพณีบางอย่างก็เหมาะสมและดีสำหรับชาติหนึ่งและไม่เหมาะสมสำหรับชาติหนึ่ง มีบางอย่างเท่านั้นที่อาจเหมาะสมแต่ต้องเลือกเฟ้นอย่างถี่ถ้วนที่สุด¹³⁷ ซึ่งในบทความดังกล่าวหมายถึงประเพณีการคบเพื่อนชายแบบสตรีในตะวันตก โดยบทความดังกล่าวแสดงทัศนคติว่าหากสตรี

¹³⁵ ศัพท์ไทย (ธันวาคม 2468).

¹³⁶ ดุสิตสมิต (27 พฤษภาคม 2465).

¹³⁷ “สตรีรุ่นสาวของเรา”, สยามยุพดี. (14 สิงหาคม 2471) : 1.

ไทยปล่อยตัวในการสมาคมระหว่างเพศจะทำให้เกิดความเสื่อมเสียวงศ์สกุล และทำให้เกิดปัญหาเด็กกำพร้าที่เกิดจากความผิดพลาดและขาดความยับยั้งชั่งใจความคะนองใจของสตรี

...หากว่าสตรีของเราถือลัทธิคบเพื่อนเช่นนั้น บุรุษทั้งหลายจะไม่ต้องสมรสเลยก็ได้เพราะอาจพาเพื่อนสตรีผู้ทรงใจเมตตาไปไหนก็ได้ ตกอากาศ ดูหนังดูละครได้อย่างสะดวกใจ ไปไหนก็ได้ ก็คนก็ได้ กลับเมื่อไรก็ได้เที่ยวๆ กันดื่มๆ กันบางทีอาจจะเปลืองเงินหน่อยแต่คงไม่แพงเหมือนการสมรสแต่ท่านทั้งหลายโรงเลี้ยงเด็กในเมืองไทยน่าจะต้องเพิ่มขึ้นอีกสัก 30 แห่ง กระมัง?...¹³⁸

กิจกรรมการสมาคมที่เกิดขึ้นในสังคมทำให้ผู้ชายและผู้หญิงได้มีโอกาสใกล้ชิดกันมากขึ้นโดยเฉพาะในงานสังสรรค์ที่จัดให้มีการเต้นรำ ดื่มเหล้า และสูบบุหรี่ งานสมาคมกลางคืนเหล่านี้เป็นสาเหตุของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมอันเนื่องมาจากการดื่มเหล้าเพื่อให้ความกล้าในการออกไปเต้นรำกับเพศตรงข้าม ทำให้มีการถูกเนื้อต้องตัวกัน หนังสือพิมพ์ได้วิจารณ์การปล่อยตัวของสตรีในงานสมาคมกลางคืนว่า

...ปัจจุบันสมัย สตรีรุ่นสาวของเราดูเหมือนพยายามอยู่มากที่จะนำเพ็ญตนให้เป็นสตรีสมัยใหม่แบบตะวันตก คล้าย ๆ กับจะวิ่งเข้าไปหา...เท่าที่เรามองเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ก็คือ การเต้นรำ การคบเพื่อนบุรุษ การดื่ม การเที่ยว อีสสระ สิ่งเหล่านี้สตรีรุ่นสาวของเราโดยมากโดยชอบที่สุดและอ้างว่าเพื่อปอบปิวล่า... ปอบปิวล่าแปลว่ากว้างขวางในการสมาคม...การเต้นรำสิ่งนี้เหมาะสำหรับเมืองไทยแล้วฤ? ความประสงค์อันแท้จริงของการเต้นรำคืออะไร? ปลูกประสาทให้เกิดความตื่นเต้นมากกว่าอื่น ประสาทของชาวตะวันตกคงจะซาเย็นตื่นเต้นซ้ากว่าชาวเรา เพราะอากาศหนาวจนน้ำค้างเป็นหิมะ เพราะฉะนั้นจึงต้องจับคู่กอดรัดกันเป็นเชิงยั่วประสาทให้รู้สึกเพื่อบันเทิง สำหรับหนุ่มสาว ความรู้สึกของเขาคงมีไม่มากอย่างแน่นอน...บุรุษที่เคยเต้นรำเป็นกีฬาที่หวานที่สุดสำหรับเขา แต่สตรีที่เต้นรำจะ

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ไม่พูดว่าอะไร นอกจากดวงหน้าอันนวลขาวจะแดงเป็นสี
กุหลาบ ถ้าจะถามว่าชอบเดินรำฤาไม่ เจ้าหล่อนจะตอบว่า
ชอบ เพราะเป็นกีฬาของสมาคมชั้นสูง! ก่อนจะเดินรำต้องมี
การตีไม้ให้ใจกล้า ก่อนที่จะกรากเข้าไปเดินรำต่อหน้ามหาชน
ได้ดูเหมือนจะต้องมีจนหน้าชาซักหน่อย...หลังจากการเดิน
รำหรือการสัมผัสระหว่างเพศและการตีจนหน้าแดงกำเขาทั้ง
สองก็ดวงแชนออกจากโรงเดินรำเพื่อพักผ่อน ตอนนีขอให้เข้าใจ
ว่าทำได้อย่างสนิทเพราะเดินรำได้ดวงแชนก็ต้องทำได้
อย่างปราศจากตะขิดตะขวง...นี่มักเป็นสตรีรุ่นสาวที่เรียกตน
ว่าผู้คืออยู่ในสมาคมชั้นสูง...¹³⁹

สตรีในสมัยนั้นอ้างว่าการเดินรำเป็นเรื่องของความทันสมัยและหากไม่เดินรำก็ถือว่าไม่
ได้เข้าร่วมกิจกรรมสมาคมของคนชั้นสูง ซึ่งความคิดดังกล่าวแตกต่างจากสตรีในสมัยจารีตที่
เห็นว่าหากให้เดินรำกับผู้ชายคงยอมตายมากกว่าการให้ผู้ชายมากอดกลางที่สาธารณะ เพราะ
ถูกสั่งสอนในเรื่องค่านิยมการรักษานวลสงวนตัว

...รู้ไหมที่เมืองฝรั่งนั้น คนหนุ่มคนสาวเขากอดกันเดินรำ...ฉัน
ไม่เชื่อหรอก...เด็ก ๆ เดินรำน่ารักน่าเอ็นดูดี คนโต ๆ แล้วจะ
ไปเดินอย่างไรได้ ผู้หญิงกับผู้ชายเดินด้วยกันละชายหน้าแยที่
เดียว ครุ่นหนึ่งแล้วต้องเลือก...เขาว่า เขาอาย ดูไม่ได้...ถ้า
อย่างนั้นฉันก็ตั้งใจที่ไม่ได้เกิดมาเป็นหม่อมใครให้ฉันออกไป
เดินอย่างนี้กับผู้ชายฉันตายเสียดีกว่า...¹⁴⁰

ส่วนผู้ที่ไม่เห็นด้วยก็พากันห้ามและไม่ให้อนุญาตให้ลูกสาวของตนเดินรำ เช่น สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์
แม้ว่าการเดินรำจะเป็นที่นิยมอย่างมากในงานพระราชพิธีและงานสโมสรต่างๆ ที่จัดขึ้นในสมัย
นั้น ก็ไม่ทรงอนุญาตให้ท่านหญิงในสกุล ดิศกุล เดินรำในงานสมาคม ทรงให้เหตุผลว่า แม้ว่าจะ
เลือกคู่เดินรำที่เหมาะสมแต่ก็คงมีบางที่จะมีคนที่ไม่ดีมาขอเดินรำด้วยซึ่งจะเป็นเหตุให้ลำบากใจ
เพราะในที่สมาคมใหญ่ๆ ไม่สามารถแยกกลุ่มคนได้

¹³⁹ สยามยุพดี (13 ตุลาคม 2471), หน้า 15. ชีตเส้นใต้โดยผู้เขียน

¹⁴⁰ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน เล่ม 1, หน้า 154 - 155.

...พ่อเห็นว่าเมืองไทยยังร้อนเกินกว่าจะต้องเดินโลดอีกอย่างหนึ่งเห็นว่าจะเป็นเหตุเดือดร้อนมากกว่าสนุก ถึงพ่อจะเชื่อว่าเธอจะเลือกคู่แต่งงานที่เหมาะสมและเดิน แต่กับคนที่ติงก็ตามคงจะมีเวลาหนึ่งที่คนไม่ดีจะเข้ามาขอเดินด้วย...¹⁴¹

กิจกรรมการชมภาพยนตร์ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการสมาคมระหว่างหนุ่มสาวที่แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปของสตรี **ดุสิตสมิต** ได้บอกถึงสาเหตุที่หนุ่มสาวในสมัยนั้นชอบชมภาพยนตร์เพราะว่าเป็นโอกาสได้พบปะกับคนต่างๆ หลายชนชั้นหลายชนิดสุดแต่จะพอใจเลือกคบคนชนิดใด ส่วนที่พวกหนุ่มๆ ชอบไปชมภาพยนตร์เพราะมีโอกาสได้พบเห็นสตรีบางจำพวก ซึ่งเมื่อก่อนมีภาพยนตร์ต้องไปเที่ยวตามในตรอกจึงจะพบได้สะดวก¹⁴²

ดังนั้นโรงภาพยนตร์จึงเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในการพักผ่อนหย่อนใจและสมาคมของในสมัยนั้น โรงภาพยนตร์เปิดโอกาสให้ชนชั้นต่างๆ ได้มีการสมาคมกัน โดยเฉพาะในช่วงแรก ผู้ที่จะไปชมภาพยนตร์ได้ต้องเป็นกลุ่มชนชั้นสูงที่มีเงินเท่านั้น และก็มีจำกัดแค่เพียงบางกลุ่มแต่ต่อมาในสมัยหลังๆ เมื่อการชมภาพยนตร์เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่แสดงถึงความมีรสนิยมความทันสมัยทำให้ชนชั้นต่างเริ่มปฏิบัติตามอย่างกันและสตรีชั้นล่างบางคนจึงได้แฝงตัวเข้ามาร่วมในวงสมาคมของชนชั้นสูงด้วย

ส่วนความนิยมในการส่งสตรีไปเรียนวิชาการเรียนการสมาคมในต่างประเทศได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมว่าเป็นการส่งไปชู้ตัวเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคมหรือเพื่อไปหาสามี บทความที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการส่งบุตรธิดาไปเรียนต่อวิชาแม่เรือนเพื่อจะได้มีโอกาสเข้าสมาคม เลือกคู่ครองที่ดี เพื่อเลื่อนฐานะทางสังคมของพวกเขาชนชั้นกลาง และคบหบดีเงิน เช่น

เรื่อง "ไปเมืองนอก"

จ.ส.--...ฉันได้ยินเขาล้อกันว่าจะมีคนไปกับเจ้าคุณบุรีมาก
มาย...การไปเมืองนอกประโยชน์ที่ได้ไปชู้ตัวเป็นทองอร่าม
มาสำหรับตบตาคน...ฉันต้องการไปเรียนนอกเป็นพ่อเรือน คู่
กับแม่เรือนนะ,ไม่เข้าใจฤา ?

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

¹⁴² **ดุสิตสมิต** (10 มิถุนายน 2465).

- ม.ส.--...อว่ะ | เรียนวิชาอย่างนั้นก็ต้องไปเมืองนอกด้วยฤา ?
- จ.ส.--...ก็ที่ผู้หญิงทำไมเขาไปเรียนเป็นแม่เรือนได้ ฉันจะไปเรียนเป็นพ่อเรือน บ้างไม่ได้ฤา ?
- ม.ส.--...ผู้หญิงอะไรจะไปเรียนเป็นแม่เรือนที่ยุโรป ออกจะชอบกลอยู่
- จ.ส.--...ทำไมจะไม่มี ผู้หญิงไทยที่ได้ไปศึกษาวิชาแม่เรือนมาจากเมืองนอกมีแล้วเป็นหลายคน
- ม.ส.--...แล้วได้ประโยชน์อย่างไรบ้างไหม ?
- จ.ส.--...ก็ได้กลับมาใช้ชีวิตที่ศึกษาแล้วอยู่ทุกคนหรือแทบทุกคน
- ม.ส.--...ทำไมต้องมีหรือด้วย ?
- จ.ส.--...เพราะบางคนก็ยังไม่มีความรู้ และบางคนก็เอา ก็เป็นแต่มีหัว แต่ไม่ได้เป็นแม่เรือน¹⁴³

การวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในสังคม ทำให้คนชั้นสูงบางคนจึงยังไม่ตัดสินใจที่จะส่งลูกสาวไปเรียนในต่างประเทศเพราะกลัวลูกสาวมีความประพฤติที่ไม่เหมาะสม¹⁴⁴ ความรู้สึกของคนชั้นสูง ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นได้จากจดหมายของเจ้าพระยามหินทรที่มีตอบบุตรชายในเรื่องการที่จะให้ส่งน้องสาวไปเรียนฟินิชซึ่งคอร์สที่ป็นิ่งว่าควรจะรอดูสถานการณ์ก่อน

...เรื่องที่ส่งดารารัตนาไปเรียนที่ป็นิ่งนั้น เพื่อแปรรักษาสภาพและเรียนรู้การที่หน้าประตูบ้าน เพราะสังเกตว่าออกจะเลยเถิดไปที่ไกลๆ บ้านไม่มีใครจะรู้กันควรรอดูผลก่อน...¹⁴⁵

ส่วนภาพสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของคนชั้นกลางที่ใช้โอกาสทางการศึกษาเป็นสื่อกลางใน “การเข้าสมาคม” เพื่อยกฐานะเห็นได้ชัดเจนในงานวรรณกรรม เรื่อง “สามชาย” ของดอกไม้สด ซึ่งเป็นเรื่องที่บรรยายถึงบรรยากาศความเป็นอยู่ของคนหนุ่มสาวที่มีโอกาสใน

¹⁴³ ดุสิตสมิต (มีนาคม - พฤษภาคม พ.ศ. 2461 - 2462).

¹⁴⁴ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ความสำเร็จและความล้มเหลว, หน้า 32.

¹⁴⁵ หลวงจักรปาณิศรวิสุทธิ, เรื่องของเจ้าพระยามหินทร (ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหินทร (ลออ ไกรฤกษ์) ณ เมรุหลวงพลาศิริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2499), หน้า 335.

การศึกษาตามกระแสความนิยมของช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 6 ต้นรัชกาลที่ 7 ตัวละครในเรื่องได้สนทนากันถึงประเด็นในหัวข้อที่คนชั้นกลางได้พยายามที่จะเข้ามาสมาคมกับคนชั้นสูงและอาศัยโอกาสในการสมาคมเพื่อเลือกคู่ครองโดยตัวเอกฝ่ายหญิงได้รับเชิญไปกินน้ำชาในวันเกิดเพื่อนที่เรียนร่วมโรงเรียนกันมา และถูกตัวละครเอกฝ่ายชายวิพากษ์ว่าเป็นครอบครัวคนชั้นกลางที่พยายามจะทำการสมาคมร่วมกับคนชั้นสูง

...แม่เจ้าไวย ออกชื่อกิม ละมองเห็นนางเปี้ยยาวทีเดียว...
 แหม! ลูกสาวตาพระวิเศษพานิช หรือ ชี้อ่าอย่างร้ายทีเดียว
 อ้ายลูกชายละเสรีจใหญ่...พี่เคยเห็นมัน 2 หน ที่อังกฤษแต่ไม่เคยเข้าสมาคมร่วมกัน ครั้นมาถึงเมืองไทย มันพบพี่เข้าทำท่าจะจับมือพี่ทำเมินหน้าเสียเลยเจื่อนไป แต่ที่จริงตาพ่อแกลดีกว่าลูกชายมากนะ เฮอะ ๆ ฮะ ชุ่มซำมเป็นไอ้เจ๊ก ยังงั้นแหละ แต่กับพี่ละก็อ่อนน้อมดี...น้องตั้งใจจะร่วมสมาคมกับเจ้าพวกผู้ตีสมัยใหม่ ซึ่งนามตระกูลเพิ่งเกิดเมื่อวานซืนนี้หรือ...¹⁴⁶

สะท้อนให้เห็นว่าคนชั้นสูงหรือกลุ่มผู้ดีเก่าในช่วงแรกก็ยังไว้ตัวไม่ต้องการเปิดโอกาสให้คนชั้นกลางเข้ามาร่วมสมาคม แต่ในขณะเดียวกันข้าราชการรุ่นใหม่ที่ไม่มีฐานะทางตระกูลที่เก่าแก่ก็ต้องการคบหาสมาคมกับคนชั้นกลางพวกผู้ดีใหม่ เพื่อพยุงฐานะทางเศรษฐกิจของตัวเอง เช่นเดียวกับผู้ดีเก่าบางกลุ่มก็ต้องการผูกสัมพันธ์กับคนชั้นกลาง หรือกลุ่มผู้ดีใหม่เพื่อพยุงฐานะทางเศรษฐกิจและรักษาหน้าของตัวเองไว้ เห็นจาก บทความเสียดสีสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว อาทิ เช่น บทสนทนาระหว่างแม่กับลูกชายที่ตีพิมพ์ลงใน *ดุสิตสมิต* ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์เสียดสีสังคมฉบับหนึ่งว่า แม่ซึ่งเป็นผู้ดีเก่าแต่ประสบปัญหาทางการเงิน ต้องการให้ลูกชายที่เป็นนักเรียนนอกแต่งงานกับผู้หญิงคนหนึ่ง และในงานฤดูหนาวแม่ก็ห้ามไม่ให้ลูกชายไปเที่ยวในย่านสำหิงซึ่งเป็นกลุ่มของพวกเศรษฐีใหม่ชาวจีนโดยให้เหตุผลว่า “เพราะไม่ใช่ที่ของผู้ที่เป็นผู้ดีจะไปในงานการเช่นนี้ แต่ลูกชายก็ให้เหตุผลกลับมาว่า ก็แม่กิมเฮ้ง ลูกเก่าแก่ฮุน ที่คุณแม่จะจัดแจงให้ลูกนั้นเขาออกร้านในสำหิงนี่แม่”¹⁴⁷

¹⁴⁶ ดอกไม้สด, *สามชาย*, หน้า 68.

¹⁴⁷ *ดุสิตสมิต* (14 มกราคม 2462).

นอกจากนี้ยังมีบทความเสียดสีสังคมในการเลือกคู่ระหว่างกลุ่มข้าราชการรุ่นใหม่และคนชั้นกลางที่มีทรัพย์ไว้ว่า นิยมยกลูกสาวให้กับชาวจีนและขอลูกสาวเจ้าสัวให้กับลูกชาย¹⁴⁸ เพราะต้องการแลกเปลี่ยนฐานะทางการเงินและเกียรติยศระหว่างกัน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าในหนังสือดุสิตสมิตซึ่งเป็นหนังสือของกลุ่มคนชั้นสูงได้มีการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการสมาคมและโอกาสในการเลือกคู่ครองของคนที่มีฐานะแตกต่างกันไว้มากมาย มีทั้งผู้ไม่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แม้แต่ในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง "หัวใจชายหนุ่ม" ก็พูดถึงประเด็นในเรื่องการเลือกคู่และเสียดสีไว้ว่า

...พอฉันกลับถึงบ้านได้สัก 7 วัน คุณพ่อก็บอกว่าได้หาเมียไว้ให้คนหนึ่งแล้ว ฉันหมายว่าท่านพูดเล่น จึงหัวเราะ แต่พูดกันไปพูดกันมาจึงรู้ว่าท่านพูดจริงๆ ไม่ใช่พูดเล่น ผู้หญิงนั้นคือแม่กิมเน้ย ลูกสาวอากรเพ็ง ซึ่งพ่อประเสริฐก็คงจะรู้อยู่เป็นคนมั่งมีพอใช้อยู่...¹⁴⁹

ส่วนคนชั้นสูงบางคนที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดการสมาคม ก็แสดงทัศนคติโดยกว้างว่าการสมาคมเปิดโอกาสให้คนต่างชนชั้นได้เข้ามาทำการสมาคมร่วมกับกลุ่มตน ซึ่งเป็นการไม่เหมาะสม เพราะไม่ต้องการให้ลูกสาวของตนเกี่ยวข้องกับคนที่มีฐานะทางสังคมต่ำกว่า แต่ก็ไม่กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นลงไปโดยตรงเพราะ การสมาคมเป็นพระราชนิยมในขณะนั้นจึงได้อภิปรายแบบกว้างๆ เช่น บทความที่แสดงให้เห็นทัศนคติว่ามีคนบางกลุ่มต้องการรักษาความสัมพันธ์ของกลุ่มทางชนชั้นไว้

...ฐานะของคนเราเป็นข้อที่ควรคำนึงอยู่บ้าง เพราะมนุษย์เรามีการสมาคมเป็นสิ่งสำคัญอยู่อย่างหนึ่งเหมือนกัน ฉะนั้นก่อนที่เราจะสมาคมกับผู้ใดเราควรพึงเล็งดูฐานะของเขาให้ละเอียดละเอียดเสียก่อน มิตัวอย่างมามากคนที่ถูกพระอิศวร

¹⁴⁸ ดุสิตสมิต (เล่ม 3 หน้า 148-149).

¹⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. บทละครพูดเรื่อง หัวใจนักบวชและหัวใจชายหนุ่ม, หน้า 272.

สาป เพราะการไม่ศรัทธาในบุคคลที่จนจะกระทำความรู้จักมัก คุ้น...¹⁵⁰

สิ่งที่คนชั้นสูงกลัว คือเมื่อเปิดโอกาสให้สตรี **เข้าสมาคม** ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสได้ติดต่อกับผู้ชายต่างชนชั้น ซึ่งจะต้องเป็นเรื่องที่ต้องระวังเพราะสตรีชั้นสูงมีหน้าที่ต้องแต่งงานกับคนในกลุ่มเพื่อเป็นการรักษาอำนาจทางชนชั้นปกครองไว้ และในขณะเดียวกันผู้ชายที่มีฐานะสูงก็มีโอกาสที่จะพบกับผู้หญิงที่อยู่ในระดับล่างที่ต้องการยกฐานะของตนเองเข้าสู่กลุ่มของคนชั้นสูงเช่นกันและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสตรีชั้นล่าง คือการที่สตรีกลุ่มนี้ได้ผันตัวเองมาเป็น “เมียลับ” และ “โสเภณี” ทั้งนี้เนื่องมาจากวัฒนธรรมที่เรียกว่า “การเข้าสมาคม” ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้หญิงชั้นล่างแทรกตัวเข้ามามีบทบาทในการสมาคมระดับล่าง โดยเฉพาะในกลุ่มของข้าราชการชั้นผู้น้อย สตรีชั้นล่างไม่มีความรู้ในเรื่องมารยาทและวิธีการในการเข้าสมาคมแบบชนชั้นสูง เห็นแต่สิ่งที่เป็นผลกระทบที่เกิดจากวัฒนธรรม “การเข้าสมาคม” อาทิเช่น การเปลี่ยนแปลงในเรื่องเครื่องแต่งกาย การเกิดสถานบันเทิงต่างๆ สตรีกลุ่มนี้จึงทำให้เกิดพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากวัตถุประสงค์ในเรื่องการเข้าสมาคมเพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของชาติ สตรีเหล่านี้รู้จักเพียงแค่ว่าวัฒนธรรมการเข้าสมาคมก่อให้เกิดการบริโภคสินค้าตะวันตกในรูปแบบใหม่ การไปเที่ยวตามสถานบันเทิงต่างๆ เป็นเรื่องของความโก้เก๋ ผู้ที่ได้ไปตามสถานที่เหล่านั้นและประพฤติดนแบบที่ เรียกกันว่า “เฟลิต” เดินร่ำ สูบบุหรี่ยี้มเหล้า แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่แสดงให้เห็นสัดส่วน¹⁵¹ และมีนิสัยที่ “กล้าผู้ชาย” ถือได้ว่าเป็นคนที่ทันสมัย วรรณกรรมเรื่อง **นี้แหละโลก** ได้สะท้อนทัศนคติของผู้แต่งซึ่งเป็นสตรีชั้นสูงในเรื่องการแต่งกายและความประพฤติที่ไม่เหมาะสมของสตรีในเชิงเสียดสีไว้ว่า

...สตรีสาวแต่ละนางแต่งตัวอย่างวิจิตรบรรจง บ้างก็ดูงาม
เพราะความวิจิตรแห่งเครื่องนุ่งห่มที่เหมาะสมกับทรวดทรงสัน
ฐานบ้างก็ดูน่าขัน เพราะเครื่องแต่งกายอันงามกลับทำให้เห็น
ความบกพร่องของร่างกาย...¹⁵²

¹⁵⁰ **ดุสิตสมิต** (18 เมษายน 2465).

¹⁵¹ **ดอกไม้สด, นี้แหละโลก**, หน้า 614.

¹⁵² **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 614 – 615.

แสดงถึงทัศนคติของผู้ประพันธ์ที่มองสตรีในการแต่งกายแบบใหม่ว่า การที่สตรีแต่งกายตามสมัยนิยมแต่ไม่ดูบุคคลิกตนเองก็เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม เช่น

...หญิงอ้วนสวมกระโปรงแนบกับตัว ก็เห็นส่วนกายตอนบนที่มีก้อนเนื้อมากชัดเจน หญิงสาวผอมสวมเสื้อเปิดกว้างด้วยความเป็นห่วงสมัยก็เห็นส่วนกายที่มีแต่หนัง หุ้มกระดูกได้ถนัด บางคนผอมแห้งสวมเสื้อและสะเก็ดแนบเนื้อ รูปร่างก็ดูแบนดังแผ่นกระดาน...ในสายตาของคุณหญิงลมนั้นนั้นแปลกประหลาดใจในการแต่งกายของสตรีรุ่นสาว จึงอุทานขึ้นอย่างตกใจเมื่อเห็นชุดของลูกสาวคนโตที่ผ่าหลังเกือบถึงเอว และลูกสาวต้องอธิบายว่า สมัยเขาเป็นอย่างนั้นนี่คะคุณแม่ ดูสิคะที่เขาเดินผ่านเราไปนะข้างหลังเขามีเมื่อไรสักคน...¹⁵³

บทความในหนังสือพิมพ์สตรีได้สะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสตรีที่ดื่มเหล้าและสูบบุหรี่ไว้ว่า

...มาถึงคำถามเรื่องบุหรี่ ซึ่งบางทีเราอาจไม่ชอบรสจนเกินไป และทั้งวันยังจับผมทำให้กลิ่นเหม็น แต่ทำไมจึงมีผู้หญิงชอบสูบบุหรี่ ก็เพราะเห็นเขาสูบก็น่าทำตามกันไปเพราะเขาอย่างคือกเทลและเหล้าองุ่น? นี่ทำให้เราตั้งตัวตรงไม่ได้แต่ทำไมจึงเสพยาฯยังไม่เห็นปัญหานี้ นอกจากหญิงสาวบางคนก็เป็นนักดื่มโดยเกรงว่าถ้าไม่ทำจะเป็นคนพ้นสมัย จึงได้ทำให้เปลืองไปโดยใช่เหตุในเรื่องทันสมัยนี้แหละ หญิงสาวทุกคนควรพิจารณาให้รอบคอบ...¹⁵⁴

นอกจากนี้ปัญหาที่ตามมาในเวลานั้นคือ ชายหนุ่มถือว่าผู้หญิงสาวที่พบในที่สมาคมเป็นเพียงแค่ "ดอกไม้ริมทาง"¹⁵⁵ และประพฤติกรรมล่วงเกิน หญิงสาวบางรายก็มีการเรียกร้องให้รับผิดชอบ ทั้งนี้สาเหตุหนึ่งมาจากการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของสตรีชั้นล่าง และเมื่อชายหนุ่มได้

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 614 - 615.

¹⁵⁴ "จงเป็นไปตามอัถโนมิตีของเธอ," หญิงไทย (4 สิงหาคม 2475), หน้า 4.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

ประพุดิสงว่เกิ่ไปก็ต้องแสดงความรับผิดชอบโดยเฉพาะในหมู่ข้าราชการบริพาร ซึ่งหากมีการฟ้องร้องไปยังกระทรวงต้นสังกัด แล้วจะหมดอนาคตในการทำงานทันที เพราะในสมัยนั้นมีพระราชานิยมที่ไม่ทรงโปรดการมีภรรยาหลายคน ดังนั้นหากจะได้รับความรับผิดชอบเลี้ยงดูผู้หญิงจะต้องยอมอยู่ในสภาพของการเป็น “เมียน้อย” หรือ “เมียเก็บ” ประกอบกับการที่คนชั้นล่างแสวงหาโอกาสในการเลื่อนฐานะหรือขายลูกสาวให้กับข้าราชการหนุ่มและคนชั้นกลาง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทความเรื่องโคลนติดล้อ บทที่ 9 และบทที่ 10 เรื่องความไม่รับผิดชอบต่อบิดามารดาและการค้าหญิงสาว ทรงบอกว่า “ในสมัยนี้มีหญิงสาวเป็นอันมากที่บิดามารดาขายเอาเงินใส่กระเป๋าและส่งตัวลูกสาวให้แก่ชาย”¹⁵⁶ และเตือนให้บิดามารดาช่วยกันระมัดระวังลูกสาวอย่าให้อยู่กินกับชายหนุ่มตามธรรมดาโลก อย่าเห็นแก่เงินเล็กๆ น้อยควรจะทำในสิ่งที่ถูกต้องตามประเพณี

...ขอท่านทั้งหลายจงแสดงความเกลียดชังในความประพุดิเลวทรามซึ่งมีมากขึ้นทุกวันในหมู่หนุ่มสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ ขออย่าให้ทรงเสริมความประพุดิอันหลวมทางจรรยา ให้พวกหนุ่ม ๆ ของเรา...¹⁵⁷

การมีภรรยาอย่างไม่ใช่สิ่งผิดในสังคมไทย แต่สิ่งที่ผิดคือในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีการเรียกร้องในสังคมให้มีความนิยมในเรื่องการมี “ผัวเดียวเมียเดียว” ในขณะที่เดียวกันเป็นที่น่าประหลาดใจว่า “ผู้ชายหัวนอก” เหล่านั้นกลับแสดงพฤติกรรมในทางตรงข้าม เพราะยังมีความประพุดิที่นิยมในการมีภรรยามากอยู่นั่นเอง พฤติกรรมดังกล่าวไม่น่าเกิดขึ้น และผู้หญิงที่ต้องตกอยู่ในสภาพดังกล่าวคือ สตรีชั้นล่างที่ไม่ได้รับการศึกษา ในดุสิตสมิตมีบทความหนึ่งที่เสียดสีกลุ่มนักเรียนนอกในประเด็น เรื่องของการมีเมียมากและมีความสัมพันธ์กับสตรีชั้นล่างไว้ว่า

...มีเสียงบ่นกันอยู่เนือง ๆ ว่าคนไทยหนุ่ม ๆ ที่ไปเมืองนอก แล้วมักจะลืมนิยมไทยเสียหมด ข้อนี้ไม่เป็นที่ยุติธรรมเลยเพราะโดยมากไม่ลืมนิยมมาก...¹⁵⁸

¹⁵⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(ภาคปกิณกะ), หน้า 40.

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

¹⁵⁸ ดุสิตสมิต (7 ธันวาคม 2461).

นอกจากนี้ปัญหาที่ตามมาอีกประการจากการสมาคมที่เปิดโอกาสให้ผู้ชายมีโอกาสได้รู้จักกับสตรีชั้นล่างทำให้เกิดปัญหาเด็กที่เกิดมาด้วยความไม่ต้องการของพ่อและแม่

...ผู้ใดบางคนดูเหมือนจะไม่ค่อยเลือก สักแต่ที่ไม่มีทางเลือกแล้วก็ใคร่จักจรหรือสมจรไปเสียหมด ผลอันที่ไม่รู้จักเลือกนั้นแหละ บางตระกูลจึงมีลูกที่ไม่รู้จักพ่อและพ่อก็ไม่รู้จักลูก...หน้าเป็นอินทรี เป็นพรหม เป็นยม เป็นยักษ์ และเป็นลิง เป็นต้น ไปก็มี ตามฐานะของแม่...ที่จริงลูกของนายควรจะให้บ่าวกราบไหว้นับถือได้สนิทใจ ก็เมื่อนายสมจรกับบ่าว เกิดลูกกับบ่าว จะให้บ่าวกราบไหว้ลูกนายซึ่งเป็นลูกของบ่าวเองกระไรได้...¹⁵⁹

นอกจากนี้ความนิยมในการซื้อเครื่องแต่งกายที่หรูหราและมีราคาแพงในบางกรณีส่งผลกระทบต่อในทางลบให้กับสตรีชั้นสูงและชั้นกลาง จากการศึกษาของสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา พบว่าสตรีหลายคนมีปัญหาทางการเงินที่เกิดจากการไม่สามารถใช้หนี้อันเกิดจากการซื้อสินค้าบริโภค ประเภทเสื้อผ้า เครื่องประดับและสินค้าอื่นๆ ได้ ปรากฏเป็นหลักฐานว่า หม่อมเจ้าผู้หนึ่งเป็นหนี้ห้างปิกิริม 3962.25 บาท บุตรีขุนนางชั้นสูงอีกผู้หนึ่งเป็นหนี้ห้างเอส เอ บี และห้างวิจิตรภูษาคาร 5902.35 บาทและยังมีรายอื่นๆ อีกจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีคดีหม่อมเจ้าหญิงบางพระองค์ชายตัวเป็นทาสหรือแต่งงานกับสามัญชนคนปกติเพื่อรักษาฐานะของตัวมีการหยิบยกคดีขึ้นมาพิจารณาในที่ประชุมเสนาบดีในเดือนกันยายน พ.ศ.2465 เสนาบดีผู้หนึ่งได้แสดงความเห็น ซึ่งเป็นที่ยอมรับของที่ประชุมว่า หม่อมเจ้าหญิงที่ประสบปัญหาด้านการเงินนั้น เป็นเพราะใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ซึ่งน่าจะเป็นการบริโภคสินค้าจากตะวันตกตามแฟชั่นทางสังคมเพื่อการเข้าสมาคมนั่นเอง¹⁶⁰

วิถีชีวิตของสตรีชั้นสูงในราชสำนัก วัง หรือตำหนักต่างๆ จะมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย โดยเฉพาะในช่วงสมัยของการรับวัฒนธรรมตะวันตกแต่หากไม่มีผู้อุปการะแล้วอาจไม่สามารถดำรงฐานะของตนไว้ได้ ซึ่งในเรื่องนี้ ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี อดีตพระชายาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ได้ให้สัมภาษณ์ถึงสภาพชีวิตของตนไว้ว่า

¹⁵⁹ ดุสิตสมิต (ฉบับพิเศษ), (กันยายน - ตุลาคม 2462).

¹⁶⁰ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสมัยรัตนโกสินทร์,

...ฉันเป็นชายาของเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา...ชีวิตที่
 อยู่ชานบ้านว่าสนุกดีพอสมควร ฉันชอบขี่ม้ามากและเป็นคนที่
 ขี่ม้าเก่งคนหนึ่ง...ฉันช่างมีความสุขอย่างบอกไม่ถูก เพราะว่า
 เจ้าฟ้าอัษฎางค์ได้โปรดปรานฉันให้เป็นที่ปรากฏแก่คนทั้ง
 หลาย...ต่อมาชีวิตอย่างน่าอนาถของฉันก็เกิดขึ้น...หลังจาก
 ทูลกระหม่อมทิวศต ฉันต้องมาอยู่ที่ตำหนักไทย...ฉันไม่มี
 สามีที่จะเป็นที่พึ่งอาศัยได้ ...ฉันไม่มีทรัพย์สมบัติติดตัวมาเลย
 เพราะฉันอยู่กับทูลกระหม่อม เวลาที่จะใช้ก็เบิกเอามาจากเจ้า
 กรมและเงินทั้งหลายเหล่านี้ก็เป็นของทูลกระหม่อม หลังจากทูล
 กระหม่อมเสด็จทิวศต ฐานะฉันก็ยอบแยบสิ้นดี อยู่ต่อมาฉัน
 นึกว่าฉันจะลาออกและถ้าใครเป็นคนดีพอเลี้ยงฉันได้ ฉันก็จะ
 แต่งงานด้วย จึงเอาตราสะใภ้หลวงซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้ไปถวายคืนและขอลา
 ออกจากตำแหน่งชายา...¹⁶¹

สภาพชีวิตแบบท่านผู้หญิงแก้ว สนธิวงศ์เสนี นั้นมีสตรีชั้นสูงหลายท่านที่ต้องประสบ
 ปัญหาดังกล่าวเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากขาดผู้อุปการะและด้วยยศ และตำแหน่งที่มีอยู่ ทำให้ไม่
 สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างสามัญชนได้ ต้องรักษาพระเกียรติหรือเกียรติยศของตนเองและสามี
 โดยเฉพาะในการจับจ่ายใช้สอยทางด้านกรเข้าสมาคมและการแต่งกาย

หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ ได้ให้คำจำกัดความของรูปแบบการดำเนินชีวิตการ
 เข้าสมาคมของชนชั้นสูงในระยะเริ่มแรก ตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่
 หัว ถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ว่า

...ความหมายเท่ากับสวรรค์บนโลกมนุษย์ ประเทศหนึ่งจะต้อง
 มีสมาคมชั้นสูง สมาคมหนึ่งเสมอ...สมาคมชั้นสูงเป็นเมือง
 สวรรค์ที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลไม่จำกัดที่แต่จำกัด
 บุคคลซึ่งสมาคมจะพึงถือเอาเป็นสมาชิกหรือพลเมือง สมาชิก
 ของชนชั้นสูงจักต้องมีทั้งทรัพย์และมีเชื้อตระกูลจะขาดสิ่งหนึ่ง
 สิ่งใดในสองสิ่งนี้ไม่ได้ สำหรับผู้ที่มีทรัพย์แต่ไม่มีเชื้อตระกูลถ้า

¹⁶¹ พวงร้อย อภัยวงศ์, เทิดเกียรติคุณท่านผู้หญิงแก้ว สนธิวงศ์เสนี, หน้า 39.

พยายามเป็นสมาชิกของสังคมก็เช่นเดียวกับจะพยายามชักใบ
เรือแล่นในมหาสมุทรย่อมจะต้องถูกลมคอยพัดให้โยกย้าย
เคลื่อนไหว โคลง จนบางทีก็ถึงแก่อัปปาง...¹⁶²

สภาพสังคมดังกล่าวจึงเกิดกรณีหม่อมเจ้าหญิงหรือหญิงชั้นสูงหลายท่านเป็นคดีความ
มีหนี้สินต่อห้างร้านต่างๆ เพื่อที่จะนำสิ่งของมาใช้ตามแฟชั่นสังคม เพื่อรักษาหน้าตาของตน

อาจจะกล่าวได้ว่า การนำแนวความคิดเรื่อง "การเข้าสมาคม" มาปฏิบัติใช้ในสังคมโดย
เริ่มจากราชสำนัก แพร่กระจายไปยังชนชั้นสูง และ "คนชั้นกลาง" ในสังคม กลายเป็นค่านิยม
หรือกระแสสังคมอันเป็นที่ยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งในวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อแสดงถึงการเป็นผู้มี
รสนิยม และสถานภาพอันควรแก่การยอมรับ แนวคิดดังกล่าวจึงส่งผลกระทบต่อสตรีในช่วง
ระยะเวลาระหว่างปี พ.ศ.2461-2475 จากการที่สตรีถูกคาดหวังให้มีความรู้ในมารยาทและ
วัฒนธรรมในการเข้าสังคมที่มีแบบแผนถูกต้องแบบตะวันตก จึงเปิดโอกาสให้สตรีได้รับการ
เรียนรู้แบบใหม่ในโรงเรียนเท่าเทียมกับผู้ชาย รวมทั้งเปิดโอกาสในการแสดงตัวตนทางสังคมของ
สตรี ไม่ว่าจะเป็นการออกมาต้อนรับพูดคุยกับแขกที่มาเยี่ยมที่บ้าน การเลี้ยงสังสรรค์เพื่อความ
เพลิดเพลิน หรือการออกกำลังพักผ่อนในการเล่นกีฬาต่างๆ ทำให้ความสัมพันธ์ของหญิงชายที่
ในสังคมจารีตจะถูกปิดกั้นไว้ ให้เปิดกว้างยิ่งขึ้น ทำให้เกิดการแต่งงานที่มาจากความพอใจของ
ชายหญิง นอกเหนือจากความประสงค์ของบิดามารดาเพียงเท่านั้น

นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในสังคมเมือง การเกิดกิจ
กรรมกรพักผ่อนตามแบบสังคมตะวันตกทำให้สตรี ต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการดำเนินชีวิต
รวมถึงการแต่งกายให้สอดคล้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้น แต่ในขณะเดียวกันการดำเนินชีวิตในรูป
แบบที่หรูหราทำให้สตรีหลายคนต้องประสบกับปัญหาการเป็นหนี้เพื่อรักษาหน้าตาและฐานะ
ทางสังคม แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าสังคมจะคาดหวังให้สตรีมีบทบาทใน "การเข้าสมาคม" แต่ใน
ขณะเดียวกันก็ยังคงยึดกรอบประเพณีเดิมที่ให้สตรียังคงรักษานวลสงวนตัว และระมัดระวังภักดิ์
ในการคบเพื่อนต่างเพศ ผู้ที่ยังคงยึดมั่นอยู่ในกรอบความสัมพันธ์ชายหญิงแบบจารีต จึงไม่เห็น
ด้วยกับการที่รูปแบบการสมาคมของสตรีเลียนแบบตะวันตกทุกประการ อาทิเช่น การเดินรำที่

¹⁶² หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์, สมาคม, หน้า 161 - 162 อ้างถึงใน นครินทร์
เมฆไตรรัตน์, ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่าง
พ.ศ.2470 - 2480, หน้า 42.

จะต้องมีการโอบกอดถูกเนื้อต้องตัวกันระหว่างชายหญิง การแต่งกายตามสมัยนิยมที่อวดรูปร่าง รวมถึงการร่วมเดินทาง หรือไปเที่ยวกับเพศตรงข้ามสองต่อสอง รวมทั้งการทำผิดศีลธรรมที่เกิดขึ้นโดยสตรีซึ่งขาดความรู้ และนำรูปแบบ“การเข้าสมาคม”ไปใช้เพราะคิดว่าเป็นเรื่องความทันสมัย โก้เก๋ ดังนั้นสตรีส่วนหนึ่งที่มีความรู้ จึงได้แสดงความคิดเห็นในเรื่อง“การเข้าสมาคม”ของสตรีบางเรื่องที่ไม่ควรปฏิบัติมาตักเตือน ดังจะเห็นได้ตามหน้าหนังสือพิมพ์สตรีขณะนั้น

จะเห็นได้ว่าการตอบรับความคิด “การเข้าสมาคม” เปิดโอกาสให้สตรีไทยมีบทบาททางสังคมตามแบบอย่างของสตรีในตะวันตก แต่อย่างไรก็ตามสำหรับสังคมไทยในขณะนั้น สตรีก็ยังคงถูกคาดหวังไม่ให้ประพฤติตนออกจากกรอบอันดีงามของจารีตประเพณีไทยแบบเดิมมากเกินไปนัก